

ศิลปะสมัยอุทอง (พุทธศตวรรษที่ 17-20)

ในบรรดาศิลปกรรมซึ่งประดิษฐ์ขึ้นในดินแดนประเทศไทย ศิลปกรรมสมัยอุทองเป็นฝีมือช่างแบบหนึ่งที่มีเรื่องราวน่าสนใจศึกษาอย่างยิ่ง¹ คำว่า “อุทอง” แต่เดิมเราใช้เรียกศิลปกรรมแขนงประติมากรรมที่เกี่ยวกับพระพุทธรูปที่สร้างก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยาและรู้จักกันแพร่หลายเป็นอย่างดี²

ศิลปะอุทองเป็นศิลปะที่เกิดขึ้นทางภาคกลางของประเทศไทย ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นระยะเวลาใกล้เคียงกันกับตอนปลายของศิลปะทวารวดี ลพบุรี และศรีวิชัย

เมืองอุทองเป็นเมืองโบราณเมืองหนึ่งอยู่ในจังหวัดสุพรรณบุรี มีอายุอยู่ในยุคหินใหม่ประมาณ 3,500 ปีมาแล้ว ตามหลักฐานโบราณคดี คือการค้นพบโบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในบริเวณเมืองอุทอง ทั้งขวานหินขัด เครื่องปั้นดินเผา ลูกปัด แสดงว่ามีคนอาศัยอยู่ที่เมืองอุทองอย่างแน่นอนและถูกทิ้งร้างตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16³ ศูนย์กลางของอาณาจักรอุทองอยู่ที่ไหนยังไม่อาจชี้ให้ชัดเจนไปได้ เพราะปรากฏศิลปกรรมแบบอุทองด้านสถาปัตยกรรมอยู่หลายแห่งด้วยกัน ทั้งสุพรรณบุรี นครสวรรค์ สรรค์บุรี ชัยนาท ลพบุรี และแม่แต่อุทยา โดยเฉพาะเมืองสรรค์บุรีนั้นปรากฏประติมากรรมแบบอุทองมากมาย ซึ่งบางชิ้นก็ได้รับยกย่องว่าเป็นประติมากรรมชั้นเยี่ยมของศิลปะแบบอุทอง

จุดมุ่งหมายของการสร้างสรรค์ศิลปกรรมแบบอุทองก็เช่นเดียวกับศิลปะแบบอื่นๆ คือ การสร้างขึ้นเพื่อตอบสนองความศรัทธายึดมั่นในพระพุทธศาสนา และเนื่องด้วยอาณาจักรอุทองนับถือศาสนาพุทธแบบเถรวาท ฉะนั้นศิลปะสถาปัตยกรรมของอุทอง จึงเป็นศิลปะที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาแบบเถรวาท

การศึกษาค้นคว้าศิลปกรรมสมัยอุทองนั้นปรากฏมีขึ้นเป็น 2 แนว กล่าวคือแนวเก่าว่าเกิดจากการผสมกับศิลปะทวารวดีและศิลปะขอมและมีอายุก่อนหรือหลัง พ.ศ. 1893 คือความเห็นของศาสตราจารย์ ยอช เซเดส์ ซึ่งเขียนหนังสือโบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร พ.ศ. 2471 และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ตำนานพุทธเจดีย์ พ.ศ. 2469 ต่อมาใน พ.ศ. 2495 ศาสตราจารย์หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์กับนายเอ บี กริสโวลด์ ร่วมกันเรียบเรียง “ศิลปะวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ” ได้ระบุอายุของศิลปะสมัยอุทอง เริ่มพุทธศตวรรษที่ 17 หรือ 18 ถึงพุทธศตวรรษที่ 20 เท่ากับเลื่อนอายุศิลปะแบบอุทองถอยหลังไปกว่าศาสตราจารย์ ยอช เซเดส์ กำหนดไว้ถึง 200 ปี⁴ ส่วนแนวใหม่เสนอความเห็นที่ศิลปะแบบอุทองเกิดจากการผสมกับศิลปะทวารวดีและศรีวิชัยและเกิดการผสมกับศิลปะละโว้กับศรีวิชัย แต่ปรากฏหลักฐานน้อยจึงมีผู้ให้ความเห็นว่าควรจะเป็นศิลปะขอมมากกว่า ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าในปลายของศิลปะสมัยทวารวดี ศรีวิชัยและละโว้นั้นได้เกิดศิลปะหนึ่งเป็นศิลปะผสมขึ้นคือศิลปะสมัยอุทอง ศิลปะละโว้หรือศิลปะลพบุรีกับศิลปะสมัยอุทองอันที่จริงก็เป็นศิลปะร่วมสมัยกันฉั้พัฒนาการก็ควบคู่กันมา เพียงแต่ต่างฝ่ายต่างเจริญในถิ่นตน จะพอเห็นเค้าความแตกต่างได้บ้างก็คือพระพุทธรูปในระหว่างที่สกุลศิลปะลพบุรีกำลังเจริญเต็มที่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก็ยังมีสกุลศิลปะอีกสกุลหนึ่งซึ่งเจริญพอกัน

คือสกุลศิลปะอุทองจะผิดกับสกุลศิลปะลพบุรีที่ใช้หินก็ตรงที่ว่าศิลปะอุทองใช้หล่อด้วยสำริด⁵ การ
สอบค้นศิลปะกรรมสมัยอุทองจึงต้องอาศัยลักษณะฝีมือช่างของพุทธประติมาเป็นสำคัญ รวม
ทั้งจารึกกับเอกสารต่างๆ ประกอบด้วย

ศิลปะสมัยอุทองสามารถแบ่งแยกออกเป็นแขนงได้ดังนี้

1. อุทอง - ทวารวดี
2. อุทอง - ศรีวิชัย
3. อุทอง - ละโว้
4. อุทองบริสุทธี

ลักษณะของศิลปะอุทองดังกล่าวได้คลี่คลายเป็นแบบอย่างของตัวเอง คือ อุทองบริสุทธี
ในเวลาต่อมา ศิลปะอุทองบริสุทธีหมายความว่าศิลปะอุทองซึ่งรับอิทธิพลจากศิลปะสมัยต่างๆ แต่
อิทธิพลเหล่านั้นได้ผสมกลมกลืนกันเข้าจนไม่สามารถแยกออกได้ว่าส่วนไหนเป็นส่วนสำคัญใน
ศิลปะอุทองแต่ละแขนงที่แยกลักษณะไว้

ประติมากรรม

ประติมากรรมสมัยอุทองเป็นประติมากรรมเนื่องในพระพุทธศาสนา ถึงจะเป็นศิลปะ
ประติมากรรมผสมกับศิลปะแบบอื่นแต่ช่างที่ทำเป็นคนไทย นิยมทำด้วยสำริด อันได้แก่ พระพุทธรูป
ซึ่งแบ่งออกได้เป็น 3 แบบ คือ⁶

แบบที่ 1. มีอิทธิพลของศิลปะทวารวดีและขอม (ลพบุรี) ผสมกัน อาจเกิดในระหว่างพุทธ-
ศตวรรษที่ 17-18 ที่สังเกตคือรัศมีมักเป็นบัวตูม (ภาพที่ 1)

แบบที่ 2. มีอิทธิพลของศิลปะขอมหรือลพบุรีมากยิ่งขึ้น พระรัศมีบนพระเศวตมาลาเป็น
เปลวแบบนี้คงจะเกิดขึ้นหลังแบบแรกและมีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 18-19 (ภาพที่ 2)

แบบที่ 3. มีอิทธิพลของศิลปะสุโขทัยเข้าผสมอยู่มาก วงพระพักตร์รูปกลมแบบรูปไข่ ที่
เรียกกันว่า แบบหน้านาง แต่ยังคงลักษณะของแบบอุทองคือ มีไรพระศก และฐานเป็นหน้า
กระดานแฉกเป็นร่องเข้าข้างใน แบบนี้คงเกิดขึ้นระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20 (ภาพที่ 3)

สรุปลักษณะประจำของพระพุทธรูปแบบอุทอง คือ มีพระไรพระศก ขาอจีวรหรือ
สังฆาฏิตัดเป็นเส้นตรง ประทับขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย และฐานหน้ากระดานแฉกเป็นร่อง
เข้าข้างใน ส่วนลักษณะแบบอุทองบริสุทธีก็ยังคงมีลักษณะประจำเช่นนี้เช่นกัน ซึ่งอธิบายได้
เพิ่มเติมว่า เมื่อลักษณะผสมในศิลปะแต่ละแขนงดังกล่าวมาคลี่คลายเป็นแบบอุทองบริสุทธี ส่วน
ใหญ่มักทำเป็นพระพุทธรูปปางขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย ห่มคอง เส้นพระศกคล้ายหนามขนุน
มีไรพระศก สังฆาฏิเป็นแผ่นใหญ่ยาวปลายตัดตรง ทรวดทรงคล้ายมนุษย์ วงพระพักตร์มีทั้ง
ลักษณะแก่และหนุ่ม พระสงฆ์มีทั้งเป็นสันคัมและกลมกลิ้ง ฐานหน้ากระดานเข้าข้างใน รุ่น
แรกทำพระเศวตมาลาเป็นกะเปาะบ้าง คล้ายฝ่ามือหงายบ้าง รุ่นต่อมามียอดพระเมาลียาวแหลม
บางที่ก็แบน, เหลี่ยม, กลมแปลกกันไป ต่อมาจึงคลี่คลายเป็นเปลวเพลิงในพระพุทธรูปสุโขทัย⁷

การพิจารณาทางลักษณะของศิลปะสมัยแบบอุททองและคุณค่า ศาสตราจารย์ ศิลป์ พีระศรี ได้กล่าวไว้ในหนังสือประติมากรรมไทยว่า

“พระพุทธรูปอุททองนั้นมีทรงทงคู้แข็งกร้าว พระพักตร์ดูแสดงความเคร่งเครียด มีสมาธิจิตที่จะเอาชนะแก่โลกีย์ ค้นหาทางหลุดพ้นจากวัฏสงสาร เพื่อให้ถึงวิมุตติสุข”

จะเห็นได้ว่า แม้ศิลปะอุททองจะได้รับอิทธิพลจากศิลปะสมัยสุโขทัยแต่ก็มีลักษณะแตกต่างกัน คือศิลปะสุโขทัยนั้นวางรูปนอกและลายละเอียดประณีตสุขุมเป็นลักษณะของพระรูปของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อทรงตรัสรู้แล้ว ส่วนศิลปะอุททองมีลายเส้นคร่ำเคร่งเป็นอาการแสดงออกบ่งถึงลักษณะพระพุทธรูปที่ยังมีอำนาจแห่งจิตที่จะเอาชนะแก่โลกีย์ อาจกล่าวได้ว่าอาการแสดงออกทางศิลปะของพระพุทธรูปสมัยอุททองแสดงถึงลักษณะเมื่อพระพุทธรูปเจ้าทรงพยายามครั้งสุดท้ายเพื่อจะบรรลुพระสัมมาสัมโพธิญาณ พระพุทธรูปจึงมีอาการเป็นลักษณะไม่ไหวติงหรือเพ่งญาณ^๘

สถาปัตยกรรม

ลักษณะสถาปัตยกรรมของอุททองเป็นลักษณะผสมจากอิทธิพลหลายสมัยปนกัน ต่อมาก็กลืนกลายเป็นลักษณะของตัวเอง สถาปัตยกรรมสมัยอุททองมีทั้ง โบสถ์ วิหาร ปราสาท และเจดีย์ ถ้าเราแบ่งสถาปัตยกรรมแบบอุททองเป็นกลุ่มใหญ่ๆ ตามสภาพของเมืองที่ตั้ง^๙ จะแบ่งได้ดังนี้

1. สถาปัตยกรรมกลุ่มเมืองสวรรคบุรี
 2. สถาปัตยกรรมกลุ่มเมืองอโยธยา
 3. สถาปัตยกรรมกลุ่มเมืองสุพรรณบุรี
 4. สถาปัตยกรรมกลุ่มเมืองลพบุรี
1. สถาปัตยกรรมกลุ่มเมืองสวรรคบุรี มีเมืองสวรรคบุรีเป็นศูนย์กลาง มีการสร้างปราสาทและเจดีย์
 2. สถาปัตยกรรมกลุ่มเมืองอโยธยา ปรากฏในอยุธยาทั้งเกาะเมืองและบริเวณรอบนอกเกาะเมือง ได้แก่วัดพนัญเชิง ซึ่งตามหลักฐานสร้างก่อนกรุงศรีอยุธยาถึง 26 ปี (ก่อน พ.ศ. 1893) พระพุทธรูปวัดนี้มีลักษณะศิลปะแบบอุททองตอนปลายยังปรากฏเจดีย์ในอยุธยาอีกหลายแห่งด้วยกัน
 3. สถาปัตยกรรมกลุ่มสุพรรณบุรี มีทั้งปราสาท เจดีย์ ดังเช่นที่วัดมหาธาตุ สุพรรณบุรี ซึ่งมีลักษณะปราสาทแบบอุททองแท้ๆ
 4. สถาปัตยกรรมกลุ่มลพบุรี คือสถาปัตยกรรมอุททองที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะลพบุรี แต่มีลวดลายไม่เหมือนศิลปะลพบุรีเสียทั้งหมด

เชิงอรรถ : ศิลปสมัยอุ่งทอง

1. มานิต วัลลิโภคม *ศิลปสมัยอุ่งทอง* กรมศิลปากรจัดพิมพ์ 2510, หน้า 1
2. ชัย บวสเชอติเย่ “อุ่งทองและความสำคัญของอุ่งทองในประวัติศาสตร์ไทย” *ศิลปากร* ปีที่ 9 เล่มที่ 1 พ.ศ.2508, หน้า 17
3. เสนอ นิลเดช “ศิลปสมัยอุ่งทองพุทธศตวรรษที่ 17-20”, *เอกลักษณ์ไทย* ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 มกราคม 2520, หน้า 107
4. มานิต วัลลิโภคม, เรื่องเดิม, หน้า 2
5. เขียน ยิ้มศิริ *พุทธธานุสรณ์* (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2512), หน้า 49
- 6
6. มจ.สุภัทรดิศ ดิศกุล *ศิลปในประเทศไทย*, (พระนคร : กุรงสยามการพิมพ์, 2514), หน้า 41
7. มานิต วัลลิโภคม เรื่องเดิม, หน้า 3
8. พิทักษ์ สายัณห์ *ประวัติศาสตร์ไทย*, (พระนคร : เสริมวิทย์บรรณาการ, 2515), หน้า 162-163
9. เสนอ นิลเดช เรื่องเดิม, หน้า 108

ภาพที่ 1

พระพุทธรูปปางมารวิชัย
ศิลปะลุ่มของรุ่นที่ 1
ได้จากสระศรีบุรี ชัยนาท สูง 49 ซม.

ภาพที่ 2

พระพุทธรูปปางมารวิชัย
ศิลปะอุทธรุนที่ 2
พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร
สูง 72 ซม

ภาพที่ 3

พระพุทธรูปปางมารวิชัย
ศิลปะอู่ทองรุ่นที่ 3
พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร
ได้จากวัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา
สูง 55 ซม.

ศิลปสมัยอยุธยา (พุทธศตวรรษที่ 20-23)

กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองโบราณตั้งอยู่บนเกาะเล็ก ๆ รูปรีเป็นที่รวมของแม่น้ำสามสาย คือ แม่น้ำลพบุรี ทางทิศเหนือ แม่น้ำเจ้าพระยาทางทิศตะวันตกและใต้ แม่น้ำป่าสักทางทิศตะวันออก นอกจากนี้ยังมีคลองสำคัญอีก 2 คลอง คือคลองไปอำเภอบางปะหัน และคลองไปอำเภอบางบาล เหตุนี้อยุธยาจึงเป็นทำเลสำคัญสำหรับการตั้งบ้านเมืองในสมัยโบราณ ในสมัยอยุธยาตอนต้น ๆ กรุงศรีอยุธยามีอาณาเขตกว้างไกลออกไปทั้งทางทิศเหนือและใต้ ดังนั้นจึงย่อมจะเกี่ยวพันกับบริเวณอื่น ๆ (อาณาจักรอื่น ๆ) ซึ่งในดินแดนต่าง ๆ เหล่านั้นปรากฏภูมิศิลปอยู่แต่เดิมหลายแบบ เช่นศิลปแบบทวารวดี จะสังเกตได้ว่ามีการผนวกชื่อทวารวดีเข้าไปในชื่อของอาณาจักรอยุธยาด้วย¹ ซึ่งเข้าใจว่าพระเจ้าอู่ทองจะได้เอานามเก่ามาขนานนามพระนครที่ทรงสร้างขึ้นใหม่² นอกจากจะมีโบราณสถานและโบราณวัตถุแบบลัทธิหินยานสมัยทวารวดีก็ยังมีที่สร้างตามลัทธิมหายานสมัยศรีวิชัย ปรากฏแบบศิลปลพบุรี โบราณสถานและโบราณวัตถุซึ่งสร้างก่อนสมัยพระเจ้าอู่ทองก็มีปะปนอยู่ด้วย ศิลปะในสมัยอยุธยาจึงปรากฏศิลปเก่าแก่ที่ซับซ้อนกันอยู่หลายสมัย จนทำให้ศิลปอยุธยาได้ชื่อว่ามีแบบอย่างมากที่สุดในประวัติศาสตร์ศิลปกรรมไทย³ ถึงแม้จะปรากฏอิทธิพลของศิลปหลายรูปแบบในศิลปสมัยอยุธยาแต่ก็กล่าวได้ว่าศิลปในสมัยอยุธยาได้นำแบบอย่างศิลปต่าง ๆ เหล่านั้นมาดัดแปลงให้เข้ากับค่านิยมของตนจนกลายเป็นศิลปที่เรียกว่า “ศิลปอยุธยา” แม้ว่าลักษณะศิลปสมัยอยุธยาตอนต้นจะแสดงว่าเป็นศิลปที่ดัดแปลงมาจากศิลปสมัยอื่น ๆ ที่ปรากฏขึ้นก่อนที่พระเจ้าอู่ทองทรงสร้างกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีแทบทั้งสิ้น⁴ แต่วิวัฒนาการของศิลปสมัยอยุธยาแสดงให้เห็นความเติบโตทางศิลปกับความคิดในการประดิษฐ์ออกแบบต่าง ๆ ซึ่งมีความสัมพันธ์กันตลอดนับตั้งแต่สมัยทวารวดี อู่ทอง และ อยุธยา

ก่อนที่จะศึกษาถึงรายละเอียดของศิลปอยุธยาในแต่ละยุคสมัยควรจะทำความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิหลังของศิลปสมัยอยุธยาเสียก่อน เพราะปรากฏหลักฐานจากพระราชพงศาวดารเหนือ ซึ่งเป็นพงศาวดารก่อนกรุงศรีอยุธยาที่บันทึกเรื่องราวอย่างละเอียด ได้กล่าวถึงอาณาจักรหนึ่งมีความเก่าแก่ยิ่งกว่ากรุงศรีอยุธยา และเจริญรุ่งเรืองมาก่อน คือ อาณาจักรอโยธยา และพระราชพงศาวดารเหนือยังได้กล่าวถึงวงศ์ษัตริย์หลายสายที่ปกครองก่อนกรุงศรีอยุธยาสืบเนื่องกันมาไม่ขาดตอน หลักฐานทางประวัติศาสตร์อีกชิ้นหนึ่งคือ “คำให้การชาวกรุงเก่า” กล่าวไว้ว่าพระเจ้าอู่ทองผู้สถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นใหม่นั้นทรงเป็นกษัตริย์องค์ที่ 16 ของอาณาจักรอโยธยา⁵ หลักฐานทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวมาแสดงให้เห็นความมีอำนาจยิ่งใหญ่ของอโยธยาสมัยโบราณ ซึ่งก็ได้ปรากฏศิลปวัตถุไว้ทั่วกรุงศรีอยุธยาตลอดจนในบริเวณภาคกลางของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา หลักฐานทางโบราณวัตถุและโบราณสถานที่เหลืออยู่ยืนยันข้อสันนิษฐานว่าอาณาจักรอโยธยาเคยรุ่งเรืองพร้อมอาณาจักรพุกามและอาณาจักรขอม ทั้งนี้ศึกษาจากโบราณสถานและโบราณวัตถุซึ่งมีเทคโนโลยีตลอดจนความประณีตในการก่อสร้างอยู่ในความเจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุด แม้แต่วัดแต่ละแห่งก็มีขนาดใหญ่กว่าวัดในสมัยอยุธยา อโยธยาเป็นศูนย์กลางความรุ่งโรจน์ของพระพุทธศาสนาแบบหินยานลังกาก็อนสุโขทัยนับศตวรรษ ตั้งมีร่องรอยศิลปแบบหินยานลังกาอยู่ทั่วไปในตัวเกาะอยุธยา

และอาณาบริเวณรอบนอกตัวเกาะ โบราณสถานเหล่านี้มีมาก่อนกรุงศรีอยุธยาอย่างแน่นอน⁶ และ ศิลปอยุธยาก็เป็นศิลปะที่ปรากฏฐานให้แก่ศิลปอยุธยาโดยตรงโดยรับอิทธิพลมาจากทวารวดีอีกต่อ หนึ่ง

เมื่อศิลปอยุธยาเจริญถึงขีดสุดแล้วก็ถึงจุดสลายตัวและได้เกิดศิลปรุ่นใหม่ขึ้นแทนที่ คือ ศิลปอยุธยาตอนต้น ซึ่งอิทธิพลศิลปสมัยอยุธยาตอนปลายได้เข้าไปครอบงำศิลปอยุธยาตอนต้น อย่างเต็มที่ ทั้งสถาปัตยกรรมและประติมากรรม และต่อมาศิลปอยุธยาตอนต้นได้ค่อย ๆ วิวัฒนาการ ไปสู่สมัยอยุธยาตอนกลางและตอนปลายอันเป็นยุคของศิลปอันยิ่งใหญ่แสดงความงามและภูมิปัญญา ในการออกแบบโดยรับอิทธิพลจากศิลปสุโขทัยด้วย

ประเภทของโบราณวัตถุสถานแบบอยุธยา

มีหลายประเภททั้งสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม ตลอดจนประณีตศิลป์แต่ ในบรรดาศิลปกรรมประเภทต่าง ๆ ที่กล่าวมา สถาปัตยกรรมถือว่าเป็นศิลปะที่ได้รับการพัฒนาอย่างเต็มที่ ศิลปะที่เด่นที่สุดของอยุธยาอันดับแรก คือ การก่อสร้างพุทธสถาน ซึ่งมีอยู่ไม่น้อยกว่า 400 วัด⁷ ทั้งนี้จากทัศนคติของพุทธศาสนิกชนผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ทำให้การก่อสร้างพุทธสถาน เป็นงานที่ใช้กำลังความคิดและมีมือชั้นสูงสุดรวมทั้งใช้วัสดุที่ดีที่สุดเท่าที่จะหาได้ด้วยบริเวณ พุทธสถานจะแบ่งอาณาเขตออกเป็น 2 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 พุทธาวาส คือส่วนที่พระสงฆ์ใช้ประกอบพิธีสังฆกรรม สิ่งก่อสร้างในบริเวณ พุทธาวาสประกอบด้วยโบราณสถานสำคัญ 2 อย่างคือ พระสถูปเจดีย์ ซึ่งถือเป็น เครื่องหมายแทนองค์พระพุทธรเจ้าและเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุด้วย โบราณสถานสำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ พระอุโบสถและวิหาร

ส่วนที่ 2. สังฆาวาส คือส่วนที่พระสงฆ์ใช้พำนักอาศัย สิ่งก่อสร้างในเขตสังฆาวาส ประกอบด้วย กุฏิ หอไตร หอฉัน

นอกจากศาสนสถานแล้ว สถาปัตยกรรมสมัยอยุธยายังมีปราสาทราชมณฑลเศียรที่ประทับ ของพระเจ้าแผ่นดิน ดังปรากฏในเอกสารทางประวัติศาสตร์ว่ามีพระราชวังทั้งหมด ดังนี้

1. พระราชวังหลวง อันเป็นที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดิน ได้แก่ บริเวณซึ่งเป็นพระ- ราชวังโบราณปัจจุบัน
2. พระราชวังหน้า อันเป็นที่ประทับของพระยุพราช (กรมพระราชวังบวรสถานมงคล) ได้แก่วังจันทร์เกษมปัจจุบันนี้
3. พระราชวังหลัง เป็นที่ประทับของเจ้านายเชื้อพระวงศ์ฝ่ายวังหลังแต่เดิมเป็นบริเวณ สวนหลวงสบสวรรค์ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของพระราชวังหลวง เข้าใจว่าสร้างเป็นอาคารแบบถาวรขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระมหา- ธรรมราชา ให้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเอกาทศรถูกกับวัง- ใหม่ (วังจันทร์เกษม) ซึ่งเป็นที่ประทับของสมเด็จพระนเรศวร- มหาราช เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งเป็นพระยุพราช

ลักษณะรูปแบบของพระราชวังของพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาจะเป็นอย่างไรนั้น เราไม่มีหลักฐานที่สมบูรณ์เพราะกรุงศรีอยุธยาถูกข้าศึกทำลายเสียในคราวเสียกรุงครั้งที่ 2 จะทราบก็เพียงแต่ว่าตั้งอยู่ตรงบริเวณวัดพระศรีสรรเพชญ์ในปัจจุบันนี้ ครั้นต่อมาในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้โปรดให้สร้างวังขึ้นใหม่ ประกอบด้วยพระที่นั่งสุริยาสน์อมรินทร์ พระที่นั่งบรรยงก์รัตนาศน์และพระที่นั่งไพชยนต์มหาปราสาท และยังมีตำหนักใหญ่น้อยมีเป็นจำนวนมาก ลักษณะพระที่นั่งส่วนใหญ่ทำผนังก่ออิฐถือปูน เครื่องบนนั้นคงทำโครงด้วยไม้ ทรวดทรงเป็นจั่วลาดลดหลั่นลงไปทั้ง 2 ข้าง

บ้านเมืองราชฎร ลักษณะของบ้านโดยทั่วไป ทำด้วยไม้ สร้างแบบยกพื้น ได้ถุนสูงโปร่ง มักสร้างเป็นสามคูหา คูหาหนึ่งมีหน้าต่างขนาดเล็กและแคบ เปิดเข้าภายในด้วยเตี้ยไม้ ประตูตั้งอยู่บนพลิง ฝาบ้านทำเป็นกรอบแบบลูกฟัก (ฝาปกกล) มีระเบียงติดกันไปตามความยาวของตัวเรือนหลังคาสูงชันตกลงจนถึงระเบียง มุงด้วยแฝก จาก ไม้ มีชานติดต่อกับห้องครัว บางหลังก็มีหอนั่ง หอพักרון เครื่องตกแต่งบ้านมีน้อยเท่าที่จำเป็น สำหรับการหลับนอน บริโภคอาหาร และการหุงต้มเท่านั้น

ระยะเวลาของศิลปสมัยอยุธยา

ระยะเวลาของศิลปแบบอยุธยาเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 1893 เมื่อพระเจ้าอู่ทองสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี จนกระทั่งเสียกรุงให้แก่พม่าใน พ.ศ. 2310 ศิลปแบบอยุธยาจึงมีช่วงระยเวลานานที่สุดถึง 417 ปี นักโบราณคดีจึงได้แบ่งศิลปแบบอยุธยาออกเป็น 3 ยุค โดยยึดถือสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวกับพระพุทธรศาสนาเป็นหลัก⁸ ดังนี้

ยุคที่ 1 *ศิลปอยุธยาตอนต้น* เริ่มตั้งแต่พระเจ้าอู่ทองทรงสร้างกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เมื่อ พ.ศ. 1893 ถึงสิ้นรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พ.ศ. 2031

ยุคที่ 2 *ศิลปอยุธยาตอนกลาง* นับตั้งแต่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จขึ้นไปเสวยราชย์อยู่ ณ เมืองพิษณุโลก ตั้งแต่ พ.ศ. 2006 จนถึงสิ้นรัชกาลพระเจ้าทรงธรรมใน พ.ศ. 2171

ยุคที่ 3 *ศิลปอยุธยาตอนปลาย* เริ่มตั้งแต่แผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง พ.ศ. 2173 มาจนถึงเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งหลังใน พ.ศ. 2310

เพื่อให้ศึกษาได้ง่ายขึ้นและไม่สับสน จะได้พิจารณาศิลปแบบอยุธยาในแต่ละด้านไป โดยเริ่มตั้งแต่สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และประณีตศิลป์ตามลำดับ

ยุคที่ 1 ศิลปแบบอยุธยาตอนต้น นับตั้งแต่พระเจ้าอู่ทอง (สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1) จนถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ปรากฏว่ากรุงศรีอยุธยาได้เจริญก้าวหน้าไปมิใช่น้อย เพราะพระมหากษัตริย์ทรงส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม ทั้งในด้านศิลปกรรม ตลอดจนทำนุบำรุงพระพุทธรศาสนากรุงศรีอยุธยาในสมัยพระเจ้าอู่ทอง เป็นพระราชอาณาจักรอิสระอยู่ระหว่างอาณาจักรสุโขทัย และขอมจะนั้นศิลปกรรมในสมัยแรกนี้จึงเป็นศิลปไทยแบบสุโขทัยปนขอม เพราะชาวศรีอยุธยาในสมัยนี้มีความใกล้ชิดกับพวกขอม เช่นการสร้างปราสาทแบบอย่างปราสาทขอมเป็นประธานของวัด แต่ก็ได้ดัดแปลงและเพิ่มเติมจนเป็นลักษณะทรวดทรงและอุดมคติตามแบบของไทยหนึ่งแนวคิด

และความนิยมตามแบบขอมนั้น รวมความถึงชนบทรรมนิยมประเพณี ภาษา อีกด้วย

สถาปัตยกรรม

ในระยณะนี้สถาปัตยกรรมสมัยอยุธยานิยมสร้างแบบลพบุรียิ่งกว่าสุโขทัย แบบอย่างของสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนต้นประกอบด้วยพระวิหาร พระอุโบสถ สถูป เจดีย์ใหญ่่น้อยปรารงค์ อันเป็นหลักของพระอารามมักสร้างเป็นปรารงค์อย่างแบบสมัยลพบุรีคล้ายปรารงค์ของขอมทั้งสิ้น ดังปรากฏที่วัดพุทไธสวรรย์ ซึ่งสร้างขึ้นสมัยพระเจ้าอู่ทอง วัดพระรามสร้างในสมัยพระรามาศวร วัดมหาธาตุสร้างในสมัยขุนหลวงพะงั่ว วัดราชบูรณะสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าสามพระยาเป็นต้น คติการสร้างปรารงค์เป็นหลักของวัด จะมียกเว้นที่วัดพระศรีสรรเพชญ์วัดเดียวที่สร้างเจดีย์กลมแบบลังกา นอกจากสถาปัตยกรรมเนื่องในพุทธศาสนาแล้วก็ยังปรากฏพระราชวังปราสาทราชฐานอีกเป็นจำนวนมาก

ชาวอยุธยาโบราณมักวอดมนภาพพระนครศรีอยุธยาเปรียบเทียบเรือสำเภาใหญ่ มีแม่น้ำล้อมรอบ หัวสำเภาอยู่ที่ทิศตะวันออก เรียกว่าชื่อเมือง ลำคูเมืองด้านหน้าจากหัวรอผ่านหน้าวังจันทร์เกษมไปบรรจบแม่น้ำป่าสัก และไหลไปบรรจบแม่น้ำเจ้าพระยาตรงวัดพนัญเชิง เรียกว่าลำคูชื่อหน้า ท้ายสำเภาอยู่ที่ทิศตะวันตก⁹

เมื่อเป็นดังนี้ พระที่นั่งพระราชมณเฑียรต่างๆ จึงหันหน้าไปสู่หัวสำเภาคือทิศตะวันออกทั้งสิ้น และรวมความถึงวัดต่างๆ อันสถาปนาขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้น ก็หันหน้าวัดสู่ทิศตะวันออกเช่นเดียวกัน เช่น วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ วัดพระศรีสรรเพชญ์ วัดพระราม และวัดพุทไธสวรรย์ ฯลฯ ทั้งนี้มิได้รวมความถึงวัดเก่าบนตัวเกาะอยุธยามีได้ยี่ดื้อระเบียบแผนผังวัดของสมัยอยุธยาตอนต้นดังกล่าว¹⁰ เพราะจะสังเกตได้ว่าแม้วัดนี้จะอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาแต่ก็ดื้อระเบียบหันหน้าวัดไปสู่ทิศตะวันออกขนานกับลำน้ำ แทนที่จะหันออกตามลำน้ำตามระเบียบวัดโบราณสมัยอยุธยา ซึ่งคติเช่นนี้คงจะนำมาจากทางเหนือ¹¹

ในเขตพุทธาวาส นิยมสร้างโบสถ์และวิหารควบคู่กันไป ลักษณะโบสถ์วิหารโดยทั่วไปมักสร้างเป็นห้องรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าบนฐานสูง เล็กน้อย ผนังก่ออิฐถือปูน มีประตูแต่ไม่นิยมทำหน้าต่างใช้วิธีเจาะผนังให้เป็นช่อง เพื่อให้แสงสว่างเข้ามาภายในได้บ้างเล็กน้อย บางแห่งก็เจาะเป็นช่องลูกกรงอย่างที่เรียกกันว่าลูกฟักบ้าง เจาะเป็นช่องเรียบๆบ้าง เหตุที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะต้องการให้เกิดความสงบภายในเพื่อทำพิธีกรรมประการหนึ่ง และไม่ต้องการเจาะผนังให้โปร่งอีกประการหนึ่ง ลักษณะเด่นพิเศษของโบสถ์และวิหารคือส่วนหลังคาโบสถ์วิหารมักทำเป็นจั่วลดหลั่นลงมาเป็นชั้นๆ ทำนองเดียวกันกับแก่งของจีน (ภาพที่ 1) ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการวางโครงสร้าง และเพื่อความสวยงามกลมกลืนกับหมู่อาคารในพุทธสถาน หลังคาโบสถ์และวิหารนิยมมุงหลังคาด้วยกระเบื้องดินเผาธรรมดา เรียกว่า กระเบื้องกาบกล้วย หลังคาจะลาดลงทั้ง 2 ข้าง ตบแต่งด้วยช่อฟ้าใบระกา โบสถ์วิหารไม่นิยมสร้างให้มีชายคายื่นออกมาจากหัวเสามากนักที่หน้าบ้านนิยมประดับด้วยภาพจำหลักไม้ ลวดลายอาจแตกต่างกันออกไป เพดานตกแต่งด้วยไม้จำหลักเป็นรูปดาวล้อมเดือน

สถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนกลาง

ศิลปวัฒนธรรมของไทยได้เจริญรุ่งเรืองอีกระยะหนึ่งในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งมีระยะเวลาถึง 40 ปี (พ.ศ. 1991-2031) พระองค์จึงทรงมีเวลาบำรุงศิลปวัฒนธรรมได้อย่างเต็มที่ ก่อนขึ้นเสวยราชย์สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเคยประทับ ณ หัวเมือง และในระยะเวลา 25 ปี หลังรัชกาล ได้เสด็จไปทรงใช้เมืองพิษณุโลกเป็นราชธานีสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรงศึกษาขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมหัวเมืองเหนือ ทรงนำระเบียบประเพณีนิยมทางกรุงสุโขทัยหลายอย่างมาปฏิบัติ เช่น อุทิศที่พระราชวังเดิมซึ่งสร้างแต่ครั้งสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ถวายเป็นอารามหลวงในเขตพระราชวังตามแบบอย่างวัดมหาธาตุที่กรุงสุโขทัย พระราชวังเดิมที่ทรงถวายเป็นพุทธาวาสนี้ได้นามว่า วัดพระศรีสรรเพชญ์ ตามพระนามพระพุทธรูป “พระศรีสรรเพชญ์” ซึ่งสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 โปรดให้สร้างขึ้น วัดพระศรีสรรเพชญ์เป็นอารามหลวงในพระบรมมหาราชวังเช่นเดียวกับวัดพระศรีรัตนศาสดารามในกรุงเทพฯ ไม่มีพระสงฆ์อยู่จำพรรษา แต่ใช้เป็นสถานที่บำเพ็ญพระราชกุศลทรงทำพิธีพระราชพิธีต่างๆ ในทางพระพุทธศาสนา เช่น พิธีวิสาขบูชา และมาฆบูชา เป็นที่บรรจุอัฐิธาตุของพระมหากษัตริย์และเชื้อพระวงศ์

หลังจากสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ถวายพระราชวังให้เป็นพุทธาวาสแล้ว ก็ได้โปรดให้สร้างพระมหาปราสาทอยู่ด้านริมแม่น้ำลพบุรี โดยโปรดให้สร้างมหาปราสาทและปราสาทขึ้น 2 องค์ก่อนคือ พระที่นั่งเบญจรัตนมหาปราสาทและพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท

โบราณสถานของอยุธยาตอนกลางปรากฏความรุ่งเรืองอย่างมากในสมัยพระเจ้าทรงธรรม ศิลปอยุธยาได้รับการทำนุบำรุงมากหลังจากได้หยุดชะงักกันตั้งแต่เสียกรุงให้แก่พม่าเป็นต้นมา¹² เกี่ยวกับสถาปัตยกรรม พระสถูปเจดีย์สมัยอยุธยายุค 2 หรืออยุธยาตอนกลางปรากฏเด่นชัดในสมัยพระเอกาทศรถ มาเริ่มเจดีย์ย่อมุมสิบสองให้ปลายรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม และมานิยมเจดีย์เหลี่ยมย่อมุมสิบสองอย่างกว้างขวางในแผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง (ในรัชสมัยพระเจ้าปราสาททอง นอกจากจะมีการก่อสร้างวัดวาอารามแล้ว ก็ได้มีการก่อสร้างปราสาทพระราชวังเพิ่มขึ้นจำนวนมาก แต่มีได้มีหลักฐานเหลืออยู่จนปัจจุบัน ด้วยถูกทำลายเสียในคราวกรุง พ.ศ. 2310 อย่างยับเยิน)

สถาปัตยกรรมในสมัยอยุธยาตอนปลาย

สถาปัตยกรรมเนื่องในพระพุทธศาสนาในยุคอยุธยาตอนปลายนี้ได้มีรูปแบบเจดีย์ที่กำหนดขึ้นในสมัยพระเจ้าปราสาททอง กล่าวคือในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมปรากฏว่ากรุงกัมพูชาครึ่งเมืองไม่ยอมขึ้นต่อกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมไม่อาจจะปราบปรามได้ จนถึงสมัยพระเจ้าปราสาททอง จึงได้กัมพูชาขึ้นต่อกรุงศรีอยุธยาตามเดิม พระเจ้าปราสาททองจึงโปรดให้สร้างเจดีย์องค์ใหญ่ขึ้นที่วัดชัยวัฒนารามเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติ เจดีย์ดังกล่าวนี้เลียนแบบปราสาทหินที่นครวัด แต่มีการดัดแปลงบางส่วนทางด้านทรวดทรงให้เป็นลักษณะนิยมแบบไทย กล่าวคือเจดีย์องค์ใหญ่อยู่ตรงกลางมีเจดีย์เล็กอยู่ 4 มุม และมีระเบียบเชื่อมโยงกันโดยรอบ ลักษณะเจดีย์เช่นนี้สร้างเฉพาะสมัยรัชกาลพระเจ้าปราสาททองเพียงรัชกาลเดียวเท่านั้น¹³

จะเห็นได้ว่าลักษณะเจดีย์สมัยพระเจ้าปราสาททองมีรูปทรงแตกต่างไปจากเจดีย์ที่สร้างในยุคที่ 1 และ 2 ซึ่งนิยมสร้างเจดีย์ทำเป็นเหลี่ยมย่อมุมตั้งแต่ฐานขึ้นไปจนถึงคอระฆัง เรียกว่า เจดีย์เหลี่ยม อันเป็นเจดีย์ที่รับอิทธิพลจากเจดีย์ลังกา เจดีย์สุโขทัย และเจดีย์แบบศรีวิชัยผสมกัน สมัยพระนารายณ์ ยุคนี้เป็นยุคที่มีมือช่างต่างๆ ของกรุงศรีอยุธยาได้เจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว ชาวต่างประเทศ เช่นชาวยุโรปและชาวจีนได้นำศิลปวิทยาการใหม่ๆ เข้ามาเผยแพร่ จึงมีการนำวิชาการก่อสร้างใหม่ๆ เข้ามาใช้อิทธิพลศิลปะยุโรปได้เริ่มแพร่หลายเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ปลายสมัยพระไชยราชาเป็นต้นมา โดยเฉพาะในรัชกาลของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศสได้ส่งช่างชาวฝรั่งเศสมายังกรุงศรีอยุธยา เพื่อให้สมเด็จพระนารายณ์ทรงใช้ในการก่อสร้างพระราชวังที่เมืองลพบุรี ดังนั้นสถาปัตยกรรมในยุคนี้โดยเฉพาะตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์ลงมาจึงมีอิทธิพลของยุโรปอยู่มากนับตั้งแต่สมัยพระนารายณ์ ศิลปจากยุโรปได้เข้ามามีบทบาทผสมผสานกับศิลปะไทยอย่างมากมีผลให้เกิดการผันแปรของศิลปะและนับเป็นวิวัฒนาการก้าวสำคัญของสถาปัตยกรรมอยุธยา แต่ในสมัยพระนารายณ์ไม่ได้ทรงสร้างสิ่งใดเพิ่มเติมในพระมหานคร แต่ไปก่อสร้างที่เมืองลพบุรีหลายแห่ง เช่น พระนารายณ์ราชนิเวศน์ วิหารหลวงที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ บ้านหลวงรับแขกเมืองที่เรียกว่าบ้านวิชาเยนทร์ ปัจจุบันยังคงเหลือซากพระราชวังและบ้านหลวงรับแขกเมืองอยู่ เห็นได้ว่าการก่อสร้างเลียนแบบการช่างของฝรั่งเศสที่นิยมกันอยู่ในสมัยนั้นแม้แต่ลวดลายที่ขอบประตูหน้าต่างก็เป็นแบบลวดลายของชาวยุโรปด้วย

แบบอย่างการก่อสร้างที่คิดขึ้นเป็นพิเศษในสมัยพระนารายณ์ คือการเจาะช่องกำแพงเป็นช่องเล็กๆ แต่ไม่ทะลุ ตอนบนของช่องเหล่านี้ทำเป็นรูปโค้งคล้ายกลีบบัว ช่องเหล่านี้ปรากฏเรียงรายอยู่ตามกำแพงเช่นที่พระราชวังนารายณ์นิเวศน์ในลพบุรี กำแพงของวัดบางวัด เช่น วัดมหาธาตุ และวัดเจ้าปราบ ในอยุธยา ช่องเล็กๆ จำนวนมากที่เจาะเรียงรายไว้ตามกำแพงพระราชวังและวัดบางวัดนี้ใช้เป็นที่ตั้งตะเกียงน้ำมันดวงเล็กๆ เพื่อจุดให้สว่างไสวในคืนวันนักขัตฤกษ์ เช่น วันวิสาขบูชา และวันเฉลิมพระชนมพรรษาเป็นต้น¹⁴

สถาปัตยกรรมซึ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของยุโรปที่ยังปรากฏอยู่ทุกวันนี้ ได้แก่ ตึกปิวกับตึกโคระซาน หรือตึกคชสาร (อยู่ในวัดเสาชิงช้า จังหวัดลพบุรี) ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์โปรดให้สร้างขึ้นเพื่อรับราชทูต

สมัยพระนารายณ์เป็นสมัยที่ไทยเป็นเมืองเปิดสินค้าต่างๆ ทั้งในยุโรป จีน ญี่ปุ่น มา เข้ามาจำหน่ายรวมทั้งงานทางด้านศิลปะ เช่น เครื่องลายครามจีน แจกันลวดลาย หีบใส่สิ่งของ โต๊ะ ตู้ ฉากญี่ปุ่น¹⁵

สำหรับตึกแบบยุโรปในกรุงศรีอยุธยาที่ปรากฏอยู่คือตึกหน้าสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์ ซึ่งพระเพทราชา โปรดให้สร้างถวายสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ผู้เป็นอาจารย์มีลักษณะเป็นตึก 2 ชั้น ชั้นล่างทำหน้าต่างเป็นรูปวงโค้งแบบยุโรป ชั้นบนเป็นหน้าต่างสี่เหลี่ยมผืนผ้าตัดตรง ถึงแม้จะเป็นตึกแบบยุโรป แต่ก็ได้ดัดแปลงให้เป็นแบบไทย และความนิยม โดยมีบันไดขึ้นชั้นบนอยู่ข้างนอกด้านทิศตะวันตก เพราะการมีบันไดอยู่ใต้ถุนบ้านถือกันมาแต่โบราณว่า

ไม่เป็นศรีเมฆลส่วนฐานและหลังคาก็ทำให้เป็นเส้นอ่อนโค้งประดับด้วยลายบัวโดยรอบ¹⁶

ประติมากรรม

จากหลักฐานทางโบราณคดี สันนิษฐานได้ว่าในระยะแรกของประติมากรรมสมัยอยุธยาตอนต้น นิยมตามอย่างสมัยลพบุรีและสมัยอู่ทอง เพราะศิลปะแบบอู่ทองนี้ได้แพร่หลายอยู่ในบริเวณกรุงศรีอยุธยา ก่อนที่พระเจ้าอู่ทองจะตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ประติมากรรมพระพุทธรูปในอยุธยาตอนต้นจึงนิยมสร้างพระพุทธรูปแบบอู่ทองแบบที่ 2 และที่ 3 แต่หลังจากอาณาจักรสุโขทัยตกเป็นประเทศราชของอาณาจักรอยุธยาในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 ต่อจากนั้นเหตุการณ์บ้านเมืองทำให้พระมหากษัตริย์หรือเชื้อพระวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ต้องเสด็จขึ้นไปยังหัวเมืองในเขตสุโขทัยหลายครั้ง เป็นเหตุให้มีการถ่ายทอดศิลปกรรมสมัยสุโขทัยมาเป็นแบบอย่าง ซึ่งในขั้นแรกเป็นของประเภทเล็กๆ เช่น พระพิมพ์ปางลีลาขนาดต่างๆ เช่นเรียกว่าพระกำแพงคอก กำแพงคืบ กำแพงนิ้ว เป็นต้น ซึ่งปรากฏในกลุ่มโบราณวัตถุกรุพระปรางค์วัดพระศรีมหาธาตุ วังบูรณะ¹⁷ วัตถุโบราณในกรุพระปรางค์มักจะมีหลายแบบหลายสมัย สร้างด้วยทองคำบ้าง สำริดบ้าง และศิลาบ้าง กรุพระปรางค์บางกรุพบรูปคน รูปสัตว์ และประติมากรรมตกแต่ง ส่วนใหญ่ประติมากรรมรูปคนสมัยอยุธยาได้แก่พระพุทธรูปและพระพิมพ์

ดังนั้นสรุปความได้ว่าประติมากรรมแบบอู่ทองมีอิทธิพลต่อประติมากรรมสมัยอยุธยาจนถึง พ.ศ.2001 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงโปรดให้หล่อรูปพระโพธิสัตว์ 500 พระชาติขึ้น และพระรูปเหล่านั้นมีลักษณะประติมากรรมแบบอู่ทองปนกับประติมากรรมแบบสุโขทัย¹⁸ ส่วนพระพุทธรูปซึ่งได้รับอิทธิพลจากสุโขทัยมาเป็นแบบอยุธยาจะเห็นว่า มีลักษณะแบบประติมากรรมสุโขทัยที่แปรเปลี่ยนลดความนุ่มนวลเกือบสิ้นเชิง หรือคลี่คลายจากแบบอู่ทองมาเป็นแบบอยุธยาอย่างแท้จริงตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ.1991-2031) ซึ่งถือเป็นศิลปะแบบอยุธยาแท้ๆ ซึ่งจัดอยู่ในยุคที่ 2

พระพุทธรูปในยุคที่ 2 นี้ ส่วนมากทำปางมารวิชัยบางที่ก็พระรูปพระสาวกอยู่ 2 ข้างบ้าง (ภาพที่ 3)

ประติมากรรมในยุคที่ 3 ปรากฏว่าไม่ก้าวหน้าไปเท่าที่ควรเพราะช่างไทยหันไปนิยมศิลปะทางด้านสถาปัตยกรรมและจิตรกรรมเสียเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็ยังมีลักษณะเฉพาะของพระพุทธรูปที่นิยมสร้างกันในยุคนี้ คือ พระพุทธรูปทรงเครื่องแบบราชาธิราช นิยมสร้างทั้งพระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่และทรงเครื่องน้อย (ภาพที่ 4)

ในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและสมเด็จพระนารายณ์ได้กลับนิยมการสร้างพระพุทธรูปศิลาอีกครั้งหนึ่ง โดยเลียนแบบจากพระพุทธรูปที่สร้างในกัมพูชา แต่ได้ดัดแปลงเป็นลักษณะแบบไทย การสร้างพระพุทธรูป ศิลาได้แพร่ลงไปทางภาคใต้ ตั้งค้นพบที่ อ.ไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งอันที่จริงพระพุทธรูปศิลาได้หมดความนิยมไปตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางแล้ว

จิตรกรรมไทยสมัยอยุธยา

การสำรวจภาพเขียนของสมัยอยุธยา มีเหลืออยู่เพียงไม่กี่แห่ง เช่น วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ วัดพุทธโรศวรย์ จว.อยุธยา วัดมหาธาตุ ราชบุรี วัดใหญ่อินทาราม ชลบุรี และตามตู้พระธรรมเป็นลายรดน้ำ ในสมุดข่อย เรื่องไตรภูมิพระร่วง จะเห็นได้ว่าจิตรกรรมสมัยอยุธยานำแนวความคิดมาจากเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศาสนาคริสต์ และชีวิตความเป็นอยู่ของคนธรรมดาสามัญ จิตรกรรมจึงเป็นภาพสะท้อนของการดำเนินชีวิตของคนในสมัยอยุธยาได้เป็นอย่างดี ภาพจิตรกรรมสมัยอยุธยาได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดีย จีน และเป็นอิทธิพลที่สืบเนื่องมาจากศิลปะสมัยทวารวดี ศรีวิชัย และสุโขทัยอีกด้วย¹⁹

จะสังเกตได้ว่าภาพเขียนอยุธยาไม่นิยมใช้สีพื้นของภาพเป็นสีเข้มจนเกือบดำเหมือนสมัยรัตนโกสินทร์ และไม่ปิดทองแวววาวมากเหมือนรัตนโกสินทร์ ช่างอยุธยาจะเลือกปิดทองเฉพาะเครื่องประดับสำคัญเท่านั้น ภาพอยุธยามักจะลงสีพื้นอ่อนๆ ทำให้ภาพเหล่านั้นมีบรรยากาศลึกซึ้ง ดังภาพเขียนที่ผนังกุฏิวัดพุทธโรศวรย์ เป็นภาพเขียนแบบอยุธยาตอนปลายที่งดงามและมีบรรยากาศที่นุ่มนวลดีเป็นพิเศษ²⁰

ศิลปะแขนงจิตรกรรมได้มีวิวัฒนาการขึ้นอย่างแท้จริงเห็นได้ชัดโดยพิจารณาจากจิตรกรรมยุคที่ 1 ซึ่งปรากฏอยู่ในพระปรารักษ์ วัดมหาธาตุ และวัดราชบูรณะ ซึ่งเขียนขึ้นราว พ.ศ.1967-1970 ทั้งนี้เพราะช่างผู้เป็นจิตรกรได้วาดภาพลงบนปูนเปียกทำให้สีสวยสด การใช้สีและการวาดเส้นก็เป็นไปโดยอิสระไม่จำแบบหรือเลียนแบบภาพเขียนแต่เดิม²¹ และภาพเขียนเหล่านี้ไม่เคยได้พบตัวอย่างตามผนังโบสถ์วิหาร คงพบเขียนไว้แต่ในปรารักษ์เท่านั้น สีที่ใช้มีหลายสี เช่น สีดำ สีขาว สีเหลือง และสีแดง แต่อาจกล่าวได้ว่าจิตรกรรมแบบอยุธยาในยุคที่ 1 นี้ แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะขอมและศิลปะสุโขทัยปะปนกัน กล่าวคือตัวภาพบางภาพยังคงมีลักษณะแข็งและหนักใช้เพียงสีดำ ขาว และ แดง มีการปิดทองลงบนภาพแต่เพียงเล็กน้อย

จิตรกรรมในยุคที่ 2

จิตรกรรมในยุคที่ 2 ลักษณะของภาพเขียนยังคงมีแนวความคิดแบบเก่า ภาพเขียนมักจะเป็นภาพซ้ำๆ เรียงกันเป็นแถวไป ภาพเขียนที่ปรากฏแสดงความแข็งกระด้างขาดชีวิตจิตใจ จิตรกรรมในยุคที่ 2 พบที่ฝาผนังที่ปรารักษ์วัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี ซึ่งวาดเป็นพระพุทธรูปประทับนั่งเรียงกันเป็นแนว ภาพวาดบนแผ่นหินในกรุพระเจดีย์สามองค์ องค์ทางด้านทิศตะวันออก ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดอยุธยา เป็นภาพพระพุทธรูปยืนประนมมือถือดอกบัวเรียงกันหลายองค์ (ภาพที่ 5)

จิตรกรรมของสมัยอยุธยาตอนกลางอาจศึกษาได้จากภาพเขียนในสมุดข่อยซึ่งวาดในราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 แต่ราว พ.ศ.2164 ซึ่งรู้จักกันในนามสมุดภาพเรื่องไตรภูมิ มีความหนาประมาณ 100 หน้า พับไปพับมาซ้อนกันเป็นชั้นๆ รูปร่างอย่างหีบเพลงชัก เมื่อพับแล้วหน้าหนึ่งจะกว้างประมาณ 21 ซม. ยาว 54 ซม. คือกว้างและยาวกว่าสมุดไทยที่ใช้กันตามปกติ²² ภาพในสมุดภาพเรื่องไตรภูมิ เป็นภาพเขียนสีอย่างสวยงาม เป็นเรื่องชาดก เรื่องทศชาติทั้ง 13 กัณฑ์ มีทั้งรูป

ขบวนแห่แสดงการเสด็จกลับเข้าสู่เมืองของพระเวสสันดร ซึ่งมีผู้คนทาบหามสิ่งของ ขบวนช้าง ขบวนม้า รูปนักดนตรี นางรำ สมุดภาพเรื่องไตรภูมิยังแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลจากศิลปะจีน พิจารณาจากภาพวาดเป็นภาพภูเขา ต้นไม้ และน้ำ ซึ่งมีลักษณะไม่เหมือนธรรมชาติ และที่สำคัญที่สุดสำหรับสมุดภาพเรื่องไตรภูมิก็คือ สมุดภาพเรื่องไตรภูมิเป็นสมบัติที่หาค่ามิได้ นอกจากเป็นแหล่งศึกษาฝีมือช่าง สมุดภาพเรื่องไตรภูมิยังเป็นการเขียนจิตรกรรมฝาผนังของไทย ซึ่งสืบต่อกันมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์

จิตรกรรมในสมัยอยุธยาตอนปลายเป็นยุคที่จิตรกรรมเจริญอย่างสูงสุด ฝีมือช่างเขียนได้เจริญสูงสุด คือเขียนได้ทั้งภาพเหมือนแบบอย่างของยุโรปและเขียนภาพทิวทัศน์ เช่น ภาพต้นไม้ภูเขา ไร่นา และบ้านเรือนตามแบบอย่างจีน เช่นที่เรียกว่าลายก้ำมะลอ และการให้สีมีหลายสี เพราะการค้าขายติดต่อกับต่างประเทศจึงมีสีจากจีนเข้ามาขาย ภาพจิตรกรรมในยุคนี้จึงมีสีสันสดใสและมีชีวิตจิตใจมากขึ้น แต่ก็คล้ายกับศิลปะจีนมากที่สุด โดยเฉพาะลายก้ำมะลอ คงเป็นศิลปะที่ช่างจีนถ่ายทอดให้

ภาพอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งช่างไทยนิยมเขียนตามแบบอย่างของศิลปะจีน คือรูปเสี้ยวกาง ลักษณะคล้ายกับรูปทวารบาลของไทยแต่เดิม ซึ่งมักจะเป็นรูปท้าวกุเวร หรือรูปเทวดาถือพระขรรค์เป็นต้น รูปร่างหน้าตาของเสี้ยวกาง จะเป็นแบบจีน ตาโต มีหนวดเครา สวมเสื้อรูปหน้ามังกร สวมหมวกจีนถือทวน หรือสามง่าม ยืนเหยียบอยู่บนหลังสิงโตจีน

จิตรกรรมในยุคที่ 3 นี้จะเห็นได้จากตำหนักสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทธไสสวรรคย์อยุธยา มีภาพเขียนสีไว้เต็มผนังด้านใน ทั้งเรื่องทศชาติ และอื่นๆ เช่นขบวนเสด็จของพระมหากษัตริย์ ทรงพระคชาธารเสด็จไปนมัสการพระพุทธบาท ภาพสัตว์ ทั้ง ครุฑ กิณร ภาพเทพนม และเทวดา ยักษ์ ภาพไตรภูมิทั้งนรก สวรรค์ ภาพรามเกียรติ์ ซึ่งภาพเหล่านี้เขียนขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา

ภาพที่งามที่สุดอีกภาพหนึ่งที่ผนังพระอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม เป็นภาพเทพชุมนุม และภาพยักษ์หน้าตาของยักษ์และเทวดาตลอดจนเครื่องอาภรณ์ที่ประดับวาดได้สวยงามมาก (ภาพที่ 6)

ประณีตศิลป์²³

เนื่องจากกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีเป็นระยะเวลายาวนานถึง 417 ศิลปะที่จัดอยู่ในหมวดประณีตศิลป์ย่อมปรากฏอยู่ด้วย แต่ประณีตศิลป์เหล่านั้นอาจจะทำด้วยไม้ เช่น บานประตูหน้าต่าง โปสต์ วิหาร ตู้ใส่พระไตรปิฎก และอื่นๆ ดังนั้นจึงเกิดการผุพังและสูญสิ้นไปตามอายุขัย อาจจะกล่าวได้ก็แต่เพียงว่า บานประตูหน้าต่าง โปสต์ วิหาร ซึ่งสร้างในยุคกรุงศรีอยุธยาอันต้นคงจะใช้วิธีจำหลักลายลงไปบนเนื้อไม้แล้วปิดทองล่องชาด

ในสมัยอยุธยาปีที่ 2 ศิลปะการจำหลักไม้มักจะสร้างธรรมาสน์ สร้างพระพุทธรูป แต่ก็ได้ผุพังไปจนเกือบจะหาตัวไม่ได้แล้ว จะมีก็เพียงบานประตูเจดีย์สามองค์ที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ อยุธยา ประตูบานนี้จำหลักเป็นรูปเทวดายืนถือพระขรรค์ ทรงเทริดคล้ายเทริดของพระโพธิสัตว์ 500 พระชาติ ที่สร้างขึ้นในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ เนื้อเคียรเทวดาทำเป็นรูปคล้ายร่วม

ทางเชียงใหม่ คงจะสร้างขึ้นในสมัยพระบรมราชาธิราชที่ 4 นอกจากนี้ยังมีบานประตูวิจิตรของ จว.อยุธยา สิ่งที่น่าสนใจได้คือ ประณีตศิลป์ประเภทเครื่องจำหลักไม้ในยุคอยุธยายุคที่ 2 นี้ นิยมเขียนและจำหลักแบบลายก้านขด ข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่งสำหรับเครื่องไม้จำหลักสมัยอยุธยานั้น สิ่งใดที่มีฐานก็มักจะทำอ่อนโค้งเช่นเดียวกับฐานของสถาปัตยกรรม เช่นฐานพระพุทธรูปไม้จำหลักเป็นต้น นอกจากนี้จะจำหลักไม้เป็นพระพุทธรูปแล้ว ก็มีการจำหลักรูปสัตว์ในนินายต่างๆ อัน ได้แก่กิ้งกือ และสัตว์ประหลาดต่างๆ

ประณีตศิลป์ ในยุคที่ 3 ของสมัยอยุธยา เจริญอย่างสูงสุดเช่นเดียวกับจิตรกรรมและยังมี ตัวอย่างเหลืออยู่จนถึงปัจจุบันเป็นจำนวนมาก ทั้งการจำหลักไม้ การประดับกระจกในสิ่งของ เช่น ตู้ใส่หนังสือ ประดับตามขอบบานประตู ตู้และฐานตู้ และการทำลายรดน้ำซึ่งใช้ตกแต่งของ ต่าง ๆ ให้งดงาม เช่น ตกแต่งบานประตูบานหน้าต่างโบสถ์และวิหาร ตู้ใส่หนังสือพระธรรม การเขียนลายรดน้ำอาจจะเกิดก่อนยุคที่ 3 ของศิลปอยุธยา แต่ตัวอย่างที่พบมักจะเป็นสิ่งของฝีมือใน ยุคที่ 3 นี้ ลายรดน้ำในยุคนี้จะเขียนเป็นภาพเกี่ยวกับเรื่องราวในพุทธศาสนา เรื่องราวรามเกียรติ์ ป่าหิมพานต์ รูปสัตว์ รูปลายกนก รูปปราสาทราชฐาน บ้านเมือง ลายรดน้ำที่จัดวางงดงามอย่าง ยอดเยี่ยม คือ ลายที่จิตรกรได้วาดไว้บนตู้ใส่หนังสือพระธรรมใบหนึ่งที่เรียกว่า “ลายครุฑเชิง-หวาย” เป็นภาพที่แสดงถึงชีวิตของสัตว์ตัวเล็กๆ ในท่าทางต่างๆ กัน และภาพต้นไม้ซึ่งดอกและ ใบเป็นลวดลายไม้ซ้ำแบบกัน ภาพลายกนกอันละเอียดอ่อนซึ่งไหวพริ้วคล้ายกับจะสะบัดตัวขึ้น ไปตามสายลม แสดงความเคลื่อนไหวอันมีชีวิตชีวายิ่ง (ภาพที่ 3)

การประดับมุกเป็นศิลปะที่ปรากฏว่าเป็นฝีมือช่างสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยรับอิทธิพลวิธี ทำจากจีน แต่คิดลวดลายแบบไทยขึ้นเองมีทั้งตู้บานมุก ประตูพระอุโบสถบานมุก

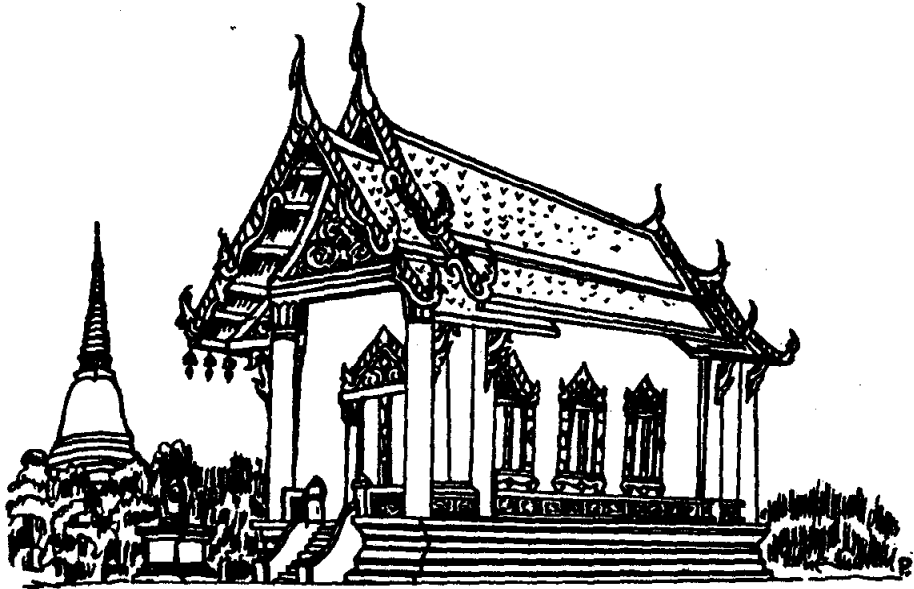
นอกจากนี้ก็ยังมีการถมซึ่งยังคงทำสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน เครื่องถมมี 2 ประเภท คือถมคำ และถมตะทอง หมายถึงเครื่องถมที่มีทองแดงตามลายที่เป็นดอกเป็นข้อ (เครื่องถมที่รู้จักกันในปัจจุบันคือ “ถมนคร” ซึ่งทำในจังหวัดนครศรีธรรมราช) เครื่องถมนี้อาจจะทำตั้งแต่ สมัยอยุธยาตอนต้นแต่หลักฐานไม่เหลืออยู่เลย จะมีเพียงเครื่องถมในยุคพระนารายณ์ ซึ่งได้รับการกล่าวถึงว่าส่งเครื่องถมคำไปเป็นราชบรรณาการแก่พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส เครื่อง ถ้วยชามเบญจรงค์ และถ้วยเขียนสี เป็นประณีตศิลป์อย่างหนึ่งซึ่งมีใช้ตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงรัตน โกสินทร์ เครื่องถ้วยชามเบญจรงค์เป็นของไทยเฉพาะแบบรูปร่างและลวดลายเท่านั้น แต่เป็น ของทำในประเทศจีน โดยช่างไทยออกแบบไปสั่งทำที่มณฑลกวางสี (กังไส) เบญจรงค์จะใช้สี 5 สี เหลือง แดง เขียว(น้ำเงิน) ดำ และขาว

ชามเบญจรงค์สมัยอยุธยามักจะมีพื้นในเป็นสีเขียว มีลายเทพนมรสิงห์ เทพนมยักษ์ และลายหน้าสิงห์ ส่วนชามเขียนสี สมัยอยุธยามีแบบของจีนแท้ๆ และของจีนที่ประดิษฐ์ลวดลายอย่าง ไทยส่งมาขาย

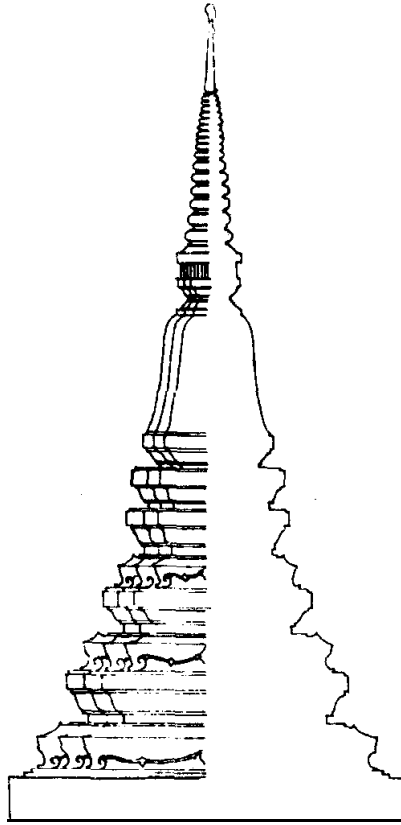
เครื่องทองเครื่องประดับ ทั้งเครื่องทองรูปพรรณ และเครื่องราชูปโภค และพระแสงดาบ แสดงฝีมือช่างทองของไทยสมัยอยุธยาได้เป็นอย่างดี (ภาพที่ 8) เครื่องราชูปโภคของพระมหากษัตริย์เป็นเครื่องทองประดับมณีมีค่าฝีมือยอดเยี่ยม เช่น พระปรารค์ทองคำ แบบจำลองของพระปรารค์องค์ใหญ่ลวดลายของฐานตลอดจนความประณีตบรรจงในการฝังมณีสีต่างๆ ประสานกลมกลืนกันอย่างยิ่ง (ภาพที่ 9) นอกจากนี้เครื่องทองยังปรากฏทองกร แหวนตรา จันทมาศทองคำ พระเต้าน้ำทองคำ พระสุพรรณ เครื่องประดับพระเศียร ตกด้วยลวดทองคำงดงามมาก

เชิงอรรถ : ศิลปสมัยอยุธยา

1. น. ณ.ปากน้ำ, ศิลปกรรมแห่งอาณาจักรศรีอยุธยา (พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2516), หน้า 2
2. ยอช เซเดส์ “ตำนานพระพิมพ์” ศิลปไทย พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516), หน้า 28
3. พิทักษ์ สายันท์, ประวัติศาสตร์ศิลปไทย (พระนคร : เสริมวิทย์บรรณาการ, 2515), หน้า 164
4. ศรี อมาตยกุล “ศิลปสมัยอยุธยา” ศิลปไทย, หน้า 83
5. น. ณ.ปากน้ำ, สถาปัตยกรรมในประเทศไทย (พระนคร : โอเดียนสโตร์), หน้า 45
6. น. ณ.ปากน้ำ ศิลปกรรมแห่งอาณาจักรศรีอยุธยา, หน้า 7
7. นิยม มุสิกคามะ “สถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา” รวมปาฐกถางานอนุสรณ์อยุธยา 200 ปี เล่ม 1 ฉบับพิมพ์ครุสภา, หน้า 116
8. ศรี อมาตยกุล เรื่องเดิม, หน้า 84
9. น. ณ.ปากน้ำ ศิลปกรรมแห่งอาณาจักรศรีอยุธยา, หน้า 46
10. เรื่องเดียวกัน, หน้า 47
11. เรื่องเดียวกัน, หน้า 66
12. เรื่องเดียวกัน, หน้า 101
13. ศรี อมาตยกุล เรื่องเดิม, หน้า 52
14. เรื่องเดียวกัน, หน้า 53
15. น. ณ.ปากน้ำ “ศิลปอยุธยาสมัยพระนารายณ์” เมืองโบราณ ปีที่ 3 ฉบับที่ 3 เมษายน-มิ.ย. 2520, หน้า 53
16. สามารถ ทรัพย์เย็น “สถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา” ศิลปกรรมสมัยอยุธยา กรมศิลปากรจัดพิมพ์ 2514, หน้า 8
17. มานิต วัลลิโกดม ประติมากรรมสมัยอยุธยา, หน้า 226
18. มจ.สุภัทรดิศ ดิศกุล ศิลปในประเทศไทย (พระนคร : กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2514), หน้า 43
19. น. ณ.ปากน้ำ, ความงามในศิลปไทย (พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2510), หน้า 24
20. เรื่องเดียวกัน, หน้า 26
21. ศรี อมาตยกุล เรื่องเดิม, หน้า 86
22. ชมพูนุท พงษ์ประยูร จิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย, หน้า 20
23. จิรา จงกล “ประณีตศิลป์สมัยอยุธยา” ศิลปสมัยอยุธยา, หน้า 30-35

ภาพที่ ๑ ลักษณะของโบสถ์-วิหาร

ภาพที่ 2 เจดีย์ย่อไม้สิบสอง

ภาพที่ 3 พระพุทธรูปสมัยอยุธยา

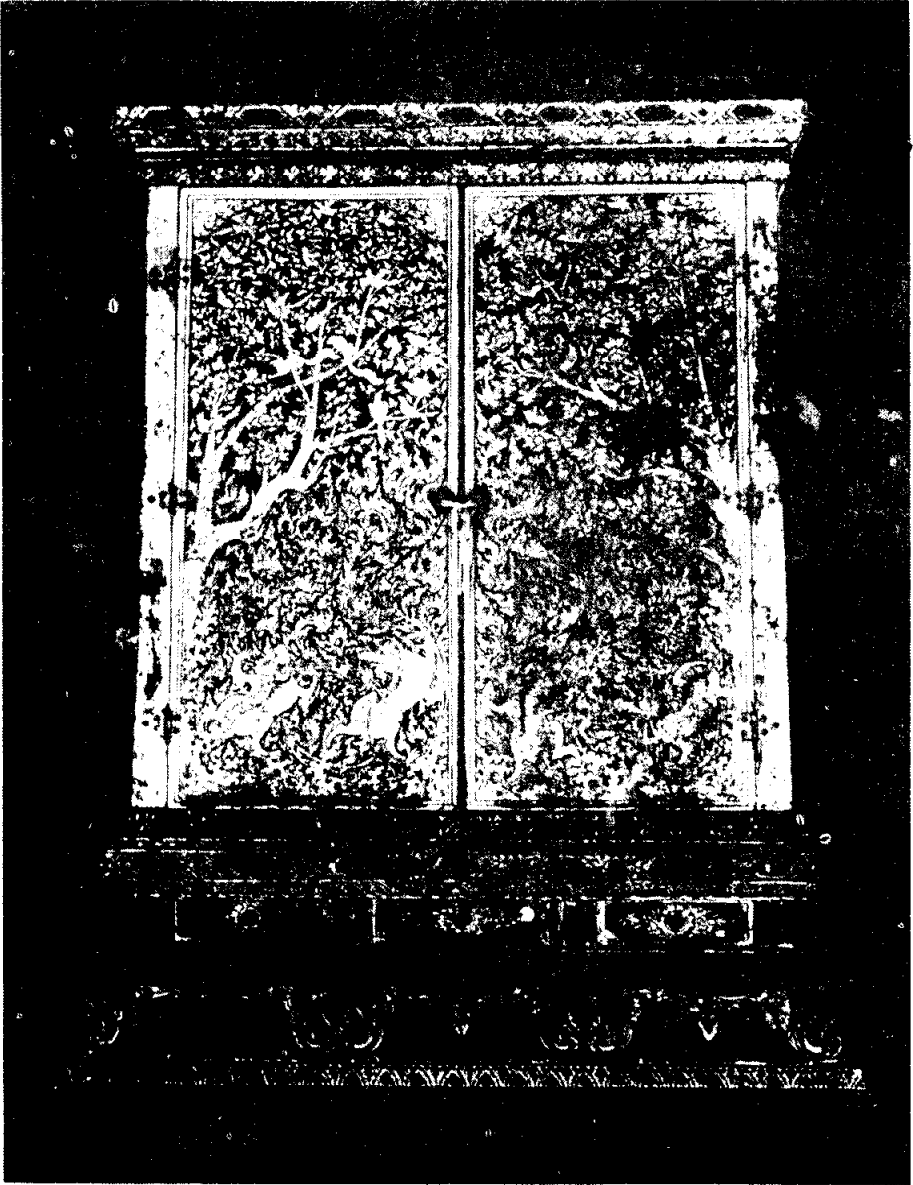
ภาพที่ 4 พระพุทธทรงเครื่อง ศิลปสมัยอยุธยา

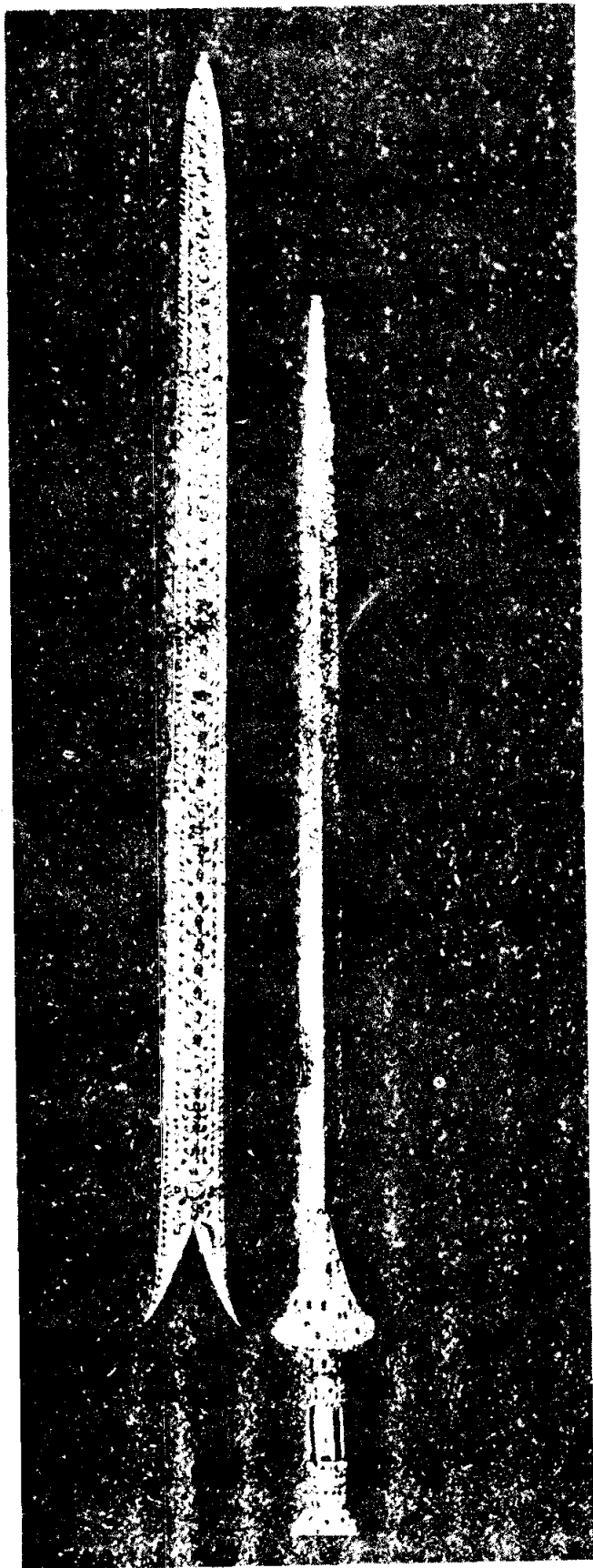
ภาพที่ 5 พระสาวกถือดอกบัว ภาพเขียนบนแผ่นหิน วัดพระศรีสรรเพชญ์

ภาพที่ 6 จิตรกรรมฝาผนัง วัดใหญ่สุวรรณาราม เพชรบุรี

ภาพที่ 7 ตู้พระธรรมสายรดน้ำ ศิลปอยุธยา

ภาพที่ 8

พระแสงดาบด้ามแก้วผลึก

ฝักทองคำประดับพลอย ยาว 115 ซม.

พบในกรุวัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา

ภาพที่ ๑ เจดีย์ทองคำประดับพลอย สูง 25.5 ซม.
พบในกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา

ศิลปสมัยรัตนโกสินทร์ (พุทธศตวรรษที่ 24 - 25)

ศิลปสมัยรัตนโกสินทร์ เริ่มต้นตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงสถาปนากรุงเทพฯ พระมหานคร ขึ้นเป็นราชธานีตั้งแต่ พ.ศ. 2325 ลงมาจนถึงสมัยปัจจุบัน ลักษณะศิลปสมัยรัตนโกสินทร์ ไม่ว่าจะตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี และ 3 รัชกาลแรกของสมัยนี้เป็นสมัยที่ยังคงรับช่วงศิลปประเพณีเดิมซึ่งมีมาแล้วตั้งแต่สมัยสุโขทัย และสมัยอยุธยา¹ และศิลปสมัยรัตนโกสินทร์ ได้เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดในสมัยรัชกาลที่ 4 (2394-2411) และค่อยๆ คลี่คลายเป็นศิลปสมัยปัจจุบันในรูปสากลหรือแบบตะวันตก ไม่ว่าจะเป็นด้านประติมากรรม สถาปัตยกรรม และจิตรกรรม²

สถาปัตยกรรม

กรุงเทพฯ เป็นเมืองสร้างใหม่ตั้งนั้นในระยะแรกๆ จึงมีการก่อสร้างสถานที่ต่างๆ มากมาย เช่น พระบรมมหาราชวัง สถานที่ราชการ พุทธสถานและบ้านเรือนราษฎร ซึ่งสถานที่ต่างๆ เหล่านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระบรมมหาราชวัง และพุทธสถานสำคัญๆ เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพน ฯลฯ อาจเป็นตัวแทนของสถาปัตยกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ได้เป็นอย่างดี และในขณะเดียวกันก็เป็นตัวแทนของศิลปแขนงประติมากรรมและจิตรกรรมฝาผนังได้อีกด้วย

ก่อนที่รัชกาลที่ 1 จะทรงสร้างกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี สถานที่ตั้งพระบรมมหาราชวังปัจจุบันเป็นนิเวศสถานของชนชาวจีน³ และในบริเวณเหล่านั้นก็มีสถานที่ที่ทำพิธีกรรมทางศาสนาของชาวจีน เช่น วัดจีน และศาลเจ้า และกลุ่มชาวจีนก็เรียกว่าอาศัยอยู่ในกำแพงเมือง โดยมีคูพระนครโอบไว้ คือ คลองผดุงกรุงเกษม ได้โอบเอาชาวจีนไว้ในเมืองด้วย⁴ ไทยจึงรับแบบอย่างของสถาปัตยกรรมจีนไว้เป็นต้นกำเนิดสถาปัตยกรรมแบบจีนในประเทศไทย

อย่างไรก็ตาม ลักษณะสถาปัตยกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ก็ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงไปจากอยุธยามากนัก ดังมีผู้แสดงเหตุผลไว้ว่า

แม้ว่ากรุงเทพฯ พระมหานคร จะเป็นราชธานีแห่งใหม่ของพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์ใหม่ก็ตาม แต่สถาปัตยกรรมจะมีความคิดใหม่อยู่บ้างก็เพียงเล็กน้อย บางทีอาจเป็นเพราะการย้ายราชธานีนั้นต้องเป็นไปโดยความจำใจไม่ใช่ความตั้งใจจะย้ายที่ใหม่ ในเมื่อมีความจำเป็นบังคับก็จำต้องย้ายเมือง อารมณ์ที่เกิดขึ้นจึงเป็นอารมณ์ของความรักชาติ เสียหายคุณค่าของศิลปประเพณีดั้งเดิมคิดที่จะตั้งชาติขึ้นใหม่และรักษาคุณค่าของวัฒนธรรมเดิมเอาไว้ และการรับสืบทอดศิลปประเพณีเก่าซึ่งคุ้นเคยมาแต่ก่อนแล้วนั้นย่อมจะช่วยจิตใจไม่ให้รู้สึกในความเปลี่ยนแปลง ช่วยให้รู้สึกถึงความสูญเสียกรุงศรีอยุธยาน้อยลง และอาจจะช่วยส่งเสริมความรู้สึกนึกคิดว่าไม่มีอดีตที่ขาดตอนไป เพราะพระราชวงศ์ใหม่ก็คือตัวแทนสืบช่วงต่อมา ด้วยเหตุผลดังกล่าวประกอบกับการที่จะสงวนรักษาแบบแผนทางศาสนา สถาปัตยกรรมของวัดจะเป็นตัวแทนแสดงให้เห็นประจักษ์ถึงการรักษาแบบประเพณี และการเปลี่ยนแปลงอย่างช้าๆ วัดโดยทั่วไปประกอบด้วยวิหารที่ประชุมของสงฆ์ โบสถ์ หรือ พระอุโบสถที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ศาลาการเปรียญที่ชุมนุมของภราดร นอกจากนั้นก็มโหรี หรือห้องสมุดเก็บพระไตรปิฎก หอระฆัง กุฏิที่อยู่ของสงฆ์

สถูปเจดีย์ บรรจุอัฐิ ดันโพธิ์ ไม้ยืนต้น และไม้ดอกที่มีกลิ่นหอม ...ลักษณะของอาคารต่างๆ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงนัก... วัดต่างๆ นั้นพระมหากษัตริย์โปรดให้สร้างขึ้น บรรดาเศรษฐีสร้างบ้าง และที่ชาวบ้านร่วมมือร่วมใจกันสร้างก็มี⁵

สถาปัตยกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ ที่เป็นลักษณะรวมกัน คือ แบบอย่างของพระสถูปเจดีย์ ที่สร้างขึ้นในรัชกาลที่ 1 ที่ 2 และที่ 3 นิยมสร้างพระปรารักษ์กับพระเจดีย์ไม้สิบสอง ที่สำคัญ คือ พระปรารักษ์ที่วัดระฆัง (ภาพที่ 1) กับพระเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณ วัดพระเชตุพน ซึ่งสร้างครั้ง รัชกาลที่ 1 และพระปรารักษ์วัดอรุณฯ ซึ่งสร้างในสมัยรัชกาลที่ 2 แต่มาสำเร็จในรัชกาลที่ 3 ส่วน พระสถูปกลมแบบทรงลังกานิยมสร้างในสมัยรัชกาลที่ 3

ส่วนโบสถ์วิหารในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็มักสร้างเลียนแบบอยุธยา ดังเช่น ลักษณะฐานอ่อนโค้งของพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในสมัยรัชกาลที่ 3 โปรดให้สร้างวัดขึ้น เป็นจำนวนมากและเป็นสมัยนิยมศิลปะแบบจีน วัดที่สร้างขึ้นในรัชกาลนี้ที่แสดงให้เห็นอิทธิพล ของศิลปะแบบจีน ได้แก่ วัดราชโอรส วัดเทพธิดา วัดที่มีสถาปัตยกรรมแบบแปลกออกไปก็คือวัด ยานนาวา ซึ่งรัชกาลที่ 3 โปรดให้สร้างเจดีย์รูปเรือสำเภา เพื่อใ้คนรุ่นหลังได้มีโอกาสได้เห็นเรือ สำเภา และศิลปะเลียนแบบจีนถือเป็นแบบพระราชนิยมของรัชกาลที่ 3⁶ การตกแต่งอาคารภายนอก ก็วิจิตรพิสดาร ใช้กระเบื้องเคลือบสี มีการประดับหิน ปิดทอง และทำรูปต่าง ๆ ด้วยเครื่องปั้น-เคลือบ ดังเช่น พระเจดีย์ภายในวัดพระเชตุพน ซึ่งซ่อมแซมในรัชกาลนี้ และพระปรารักษ์วัดอรุณฯ เป็นต้น⁷

เกี่ยวกับอิทธิพลของช่างจีนในสถาปัตยกรรมไทย จะเห็นได้ว่าเป็นผลเนื่องมาจากความ ชำนาญของช่างจีนในเรื่องการก่ออิฐถือปูน เพราะช่างไทยถนัดงานช่างไม้มากกว่า และในเรื่อง ของโลหะชาวจีนก็มีความชำนาญมากกว่าราษฎรไทย เพราะชาวจีนรู้จักการทำเหมืองแร่ดีบุกทาง ภาคใต้มาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงสร้างพระบรมมหา ราชวังนั้น อาคารสิ่งก่อสร้างมักจะสร้างด้วยไม้ (ยกเว้นวัดพระศรีรัตนศาสดาราม) ในรัชสมัย รัชกาลที่ 2 และ 3 จึงเริ่มนิยมการก่ออิฐถือปูน และการก่อสร้างเปลี่ยนแปลงเป็นศิลปะแบบไทย ผสมจีน และในสมัยรัชกาลที่ 2 นี้เริ่มนิยมการสร้างอาคารแบบกึ่งจีนอีกด้วย

สมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อยังทรงผนวชอยู่ ได้เสด็จจุดธูปไปจังหวัดสุโขทัย ภายหลังต่อมาจึงได้ นำแบบเจดีย์สุโขทัยมาสร้าง แต่ก็ปะปนกับลักษณะเจดีย์แบบอยุธยาด้วย นอกจากนี้ยังโปรดให้ สร้างพระปฐมเจดีย์ที่จังหวัดนครปฐม เป็นแบบเจดีย์รูประฆัง หรือทรงลังกาสวมบนชากเจดีย์โบราณ

สมัยรัชกาลที่ 5 ทรงสร้างวัดน้อยแห่ง แต่บางแห่งแสดงให้เห็นถึงลักษณะถึงศิลปะแบบ ยุโรป เช่นวัดนิเวศธรรมประวัติ อ.บางปะอิน จ.อยุธยา สร้างเลียนแบบศิลปะโกธิคในยุโรป วัด เบญจมบพิตร แสดงการผสมผสานระหว่างศิลปะตะวันตกและศิลปะตะวันออก (ภาพที่ 2) ซึ่งเป็น ตัวอย่างของวัดพระศรีมหาธาตุ บางเขนด้วย

ส่วนอาคารที่อยู่อาศัย บ้านไทยแท้ที่สร้างด้วยไม้ยังคงมีอยู่ทั่วไป แต่เมื่อสมัยรัชกาลที่ 3 ลงมา นิยมก่อสร้างอาคารด้วยอิฐ แบบไทยและแบบจีน จนรัชกาลที่ 4 จึงนิยมสร้างเลียนแบบฝรั่ง

ที่เห็นได้ชัดเจน คือ พระที่นั่งในพระบรมมหาราชวัง (พระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกข์ปราสาท) และในสมัยรัชกาลที่ 5 นิยมสร้างอาคารแบบฝรั่งกันมาก

พระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียรสถาน ซึ่งหมายถึงพระที่นั่งใหญ่ๆ และหอประดิษฐานปูชนียวัตถุซึ่งก่อสร้างต่อเนื่องจากองค์พระที่นั่ง ที่มีอยู่ในพระบรมมหาราชวังในปัจจุบัน มีอยู่รวม 25 องค์ คือ⁹ (ภาพที่ 3)

1. พระที่นั่งและหอในหมู่พระมหามณเฑียร 7 องค์
2. พระที่นั่งและหอในกำแพงแก้วพระมหามณเฑียร 4 องค์
3. พระที่นั่งในหมู่พระมหาปราสาท 2 องค์
4. พระที่นั่งในกำแพงแก้วพระมหาปราสาท 2 องค์
5. พระที่นั่งในหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท 3 องค์
6. พระที่นั่งและหอในบริเวณสวนศิवालย์ 5 องค์
7. พระที่นั่งบนกำแพงพระบรมมหาราชวัง 2 องค์

ประติมากรรม

พระพุทธรูปในรัชสมัยรัชกาลที่ 1 นั้นมิได้โปรดให้สร้างขึ้นใหม่แต่ส่วนใหญ่เป็นการบูรณปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปสมัยก่อนๆ ซึ่งมีจำนวนถึง 1200 องค์เศษ และอัญเชิญมาเป็นประธานในวัดสำคัญ ๆ ในกรุงเทพฯ ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปแบบสุโขทัย และปะปนกับแบบอู่ทองและอยุธยา ส่วนในสมัยรัชกาลที่ 2 และ 3 ซึ่งโปรดให้สร้างขึ้นเน้นลวดลายเครื่องประดับมากกว่าการแสดงออกทางสีพระพักตร์ และรัชกาลที่ 3 ยังโปรดให้สร้างพระพุทธรูปปางต่างๆ เพิ่มขึ้น รวมกันแบบเดิมเป็นจำนวนถึง 40 ปาง (ปัจจุบันอยู่ในหอราชกรมานุสรณ์ และหอราชพงศานุสรณ์ ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม) ในรัชกาลที่ 4 ทรงแก้ไขลักษณะพระพุทธรูปขึ้นใหม่ มีลักษณะคล้ายสามัญชนยิ่งขึ้น คือ ไม่มีพระเกตุมาลา จีวรเป็นริ้ว ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร และนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา พระพุทธรูปจะมีลักษณะเหมือนสามัญชนยิ่งขึ้น แต่ก็รักษาพุทธลักษณะที่สำคัญบางประการไว้ (ภาพที่ 4)

สำหรับประติมากรรมซึ่งใช้เป็นสิ่งประดับหรือองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมได้แก่รูปจำลองหิน (ตุ๊กตาหิน) ซึ่งใช้ประดับในบริเวณวัดที่สร้างหรือบูรณะในสมัยรัชกาลที่ 3 ตุ๊กตาหินเหล่านี้มักจะตั้งบริเวณหน้าประตูทางเข้าภายในบริเวณกำแพงแก้ว มุขตัวอุโบสถทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ข้างประตูทางเข้าพระอุโบสถ แม้แต่ทางเดิน และศาลาท่าน้ำ (วัดแถบฝั่งธนบุรี) พวกรูปจำลองหินนี้นำเข้ามาจากเมืองจีนในระยะแรกโดยนำมาทับเรือสินค้าที่ออกไปค้าขายกับจีน จุดประสงค์อาจจะสันนิษฐานได้ 2 ประการคือ เพื่อเป็น "อับเฉา" เรือสำเภาตอนขากลับจากการขายสินค้า เพื่อป้องกันเรือโคลง และเพื่อนำมาเป็นศิลปะประดับวัดวาเพราะเป็นสมัยการนิยมสร้างวัดถือเป็นการทำบุญกุศล⁹

เมื่อพิจารณารูปจำลองหินเหล่านี้จะมีฝีมือการจำลองที่ประณีตแต่เป็นศิลปะแบบจีน ในระยะต่อมาช่างจีนคงจะจำลองรูปเหล่านี้ในประเทศไทย ดังนั้นแม้จะแต่งกายแบบไทย แต่หน้า

คำศัพท์เหล่านี้ก็ยังคงเป็นจีน ดังเช่น ครุฑ และกนิรี ที่วัดอรุณราชวราราม เป็นต้น

จิตรกรรม

เมื่อพิจารณาจิตรกรรมสมัยรัตนโกสินทร์เปรียบเทียบกับภาพจิตรกรรมที่วัดพุทไธสวรรย์อยุธยา จะเห็นได้ว่า แบบวิธีแสดงของภาพจิตรกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นยุคทองของจิตรกรรมไทย ไม่ปรากฏอิทธิพลของจีนปนอยู่เลย แต่จิตรกรผู้สร้างจิตรกรรมเหล่านั้น ได้รับความบันดาลใจจากสิ่งแวดล้อมที่เป็นจริง คือ นำเรื่องราวเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ ศาสนา และชีวิตของสามัญชน ภาพจิตรกรรมเหล่านี้จึงวาดขึ้นตามวิธีที่กำหนดเป็นประเพณีนิยม¹⁰

เราจะเห็นว่าอาจแบ่งจิตรกรรมฝาผนังของสมัยนี้ออกได้เป็น 5 แบบ ตามเรื่องที่เขียนกันขึ้นไว้¹¹ คือ

1. แบบคลาสสิกเกี่ยวกับเรื่องราวเทวดาและเรื่องนิยายต่างๆ จะมีรูปบรรดาเจ้านายซึ่งเขียนกันขึ้นไว้อย่างสวยงาม ณ ที่นี้ ใบหน้าของบุคคลต่างๆ จะไม่แสดงออกเป็นความรู้สึกใดๆ ความรู้สึกจะแสดงออกด้วยกิริยาท่าทางโดยเฉพาะ (ลักษณะเช่นนี้คงจะได้แบบมาจากท่านนาฏศิลป์)

2. แบบคลาสสิกเกี่ยวกับตัวละครอนในเรื่องราวเกียรติ ใบหน้าของบุคคลแต่ละคนจะแสดงถึงความคิดจิตใจของบุคคลนั้นๆ

3. นักดนตรี นางรำ ข้าราชการ และบรรดาชนชั้นสูง จะมีลักษณะโดยเฉพาะตามขั้นตอนและจะวาดขึ้นตามแบบคลาสสิกหรือตามแบบชีวิตจริง

4. ประชาชนธรรมดา จะแสดงภาพตามความเป็นอยู่จริงๆ ซึ่งเป็นลักษณะโดยเฉพาะของศิลป์ไทย ในการวาดภาพแบบนี้ เราจะเห็นความมีอารมณ์สนุกสนาน ซึ่งตรงกับนิสัยชอบสนุกสนานรื่นเริงของชาวไทยด้วย

5. ภาพนรก ก็เขียนตามชีวิตที่เป็นจริงเช่นเดียวกัน ณ ที่นี้ ช่างได้วาดภาพการลงโทษอย่างพิลึกกึกกือที่สุด และแสดงส่วนเกินความจริงของร่างกายมนุษย์เท่าที่จะสามารถคิดขึ้นได้

สำหรับองค์ประกอบของจิตรกรรมฝาผนังเหล่านี้ เราอาจจะแบ่งออกได้เป็น 3 แบบ¹² คือ

แบบที่ 1 เป็นแบบเช่นจิตรกรรมฝาผนัง ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ในบริเวณพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ จากส่วนล่างของผนังขึ้นไปจนถึงขอบของหน้าต่าง จะมีภาพเขียนเกี่ยวกับเรื่องพุทธประวัติหรือเรื่องชาดกต่างๆ แต่ส่วนบนของผนัง จะแบ่งออกเป็นภาพเทพชุมนุมซ้อนกันอยู่ระหว่าง 3-5 แถว

แบบที่ 2 เป็นแบบเช่นภาพเขียนในพระอุโบสถวัดดุสิตาราม จังหวัดธนบุรี คือส่วนล่างของผนังด้านข้างจะประดับด้วยภาพเขียนเช่นเดียวกับ แบบที่ 1 และส่วนบนก็จะมีภาพเทพชุมนุม แต่ผนังด้านหน้าพระพุทธรูปซึ่งเป็นประธานนั้นจะประดับด้วยภาพเขียนเรื่องมารผจญ ขนาดแตกต่างกับรูปอื่นทั้งหมดซึ่งมีขนาดสูงระหว่าง 20-30 เซนติเมตร ภาพมารผจญเหล่านี้จะมีขนาดเท่าตัวบุคคลจริงๆ หรือบางครั้งก็ใหญ่กว่าคนจริงด้วยซ้ำ ผนังด้านหลังพระประธานก็วาดเป็นเรื่องไตรภูมิ

แบบที่ 3 แบบนี้ก็เป็นเช่นเดียวกับในพระวิหารหลวงวัดสุทัศน์เทพวราราม คือพื้นผนังทั้งหมดจะประดับไปด้วยภาพเขียนเรื่องต่างๆ กัน จะเขียนภาพเหล่านี้ติดต่อกันไป โดยไม่แบ่งแยกออกเป็นส่วนเป็นตอนเลย

จิตรกรรมฝาผนังที่เก่าแก่ที่สุดในสมัยรัตนโกสินทร์ คือ ภาพเขียนในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ (2338-2340) ซึ่งจะเห็นความงามและพัฒนาการของจิตรกรรมฝาผนัง สมัยรัตนโกสินทร์เป็นอย่างดี¹⁶

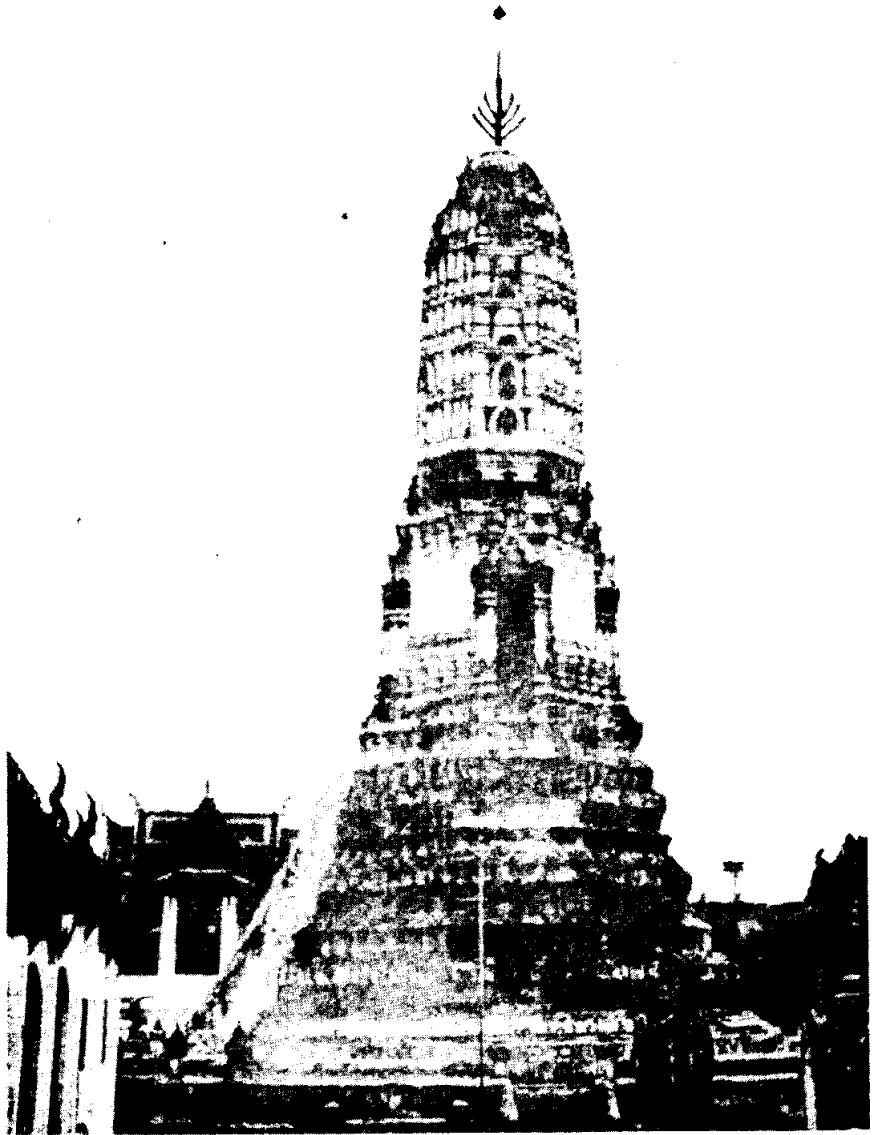
อนึ่งสกุลช่างเขียน สมัยรัตนโกสินทร์ ได้ส่งอิทธิพลไปถึงจิตรกรรมทางเหนือ โดยพิจารณาได้จากจิตรกรรมฝาผนังของวัดทางภาคเหนือของประเทศไทย จิตรกรรมทางภาคเหนือนิยมเขียนภาพชีวิตประจำวัน แต่จิตรกรรมภาคกลางนิยมเขียนภาพเรื่องศาสนาและนิยายต่างๆ จิตรกรรมฝาผนังในสมัยรัตนโกสินทร์ดูจะรุ่งเรืองที่สุดในรัชกาลที่ 3 โดยเห็นได้จากภาพเขียนในพระอุโบสถ และพระวิหาร ณ วัดสุทัศน์เทพวราราม (ภาพที่ 5) และในรัชการนี้มีอิทธิพลของศิลปะจีนเข้ามาปะปนบ้าง ส่วนสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา จิตรกรรมตะวันตกได้เข้ามาปะปนอยู่ในจิตรกรรมฝาผนังของไทยสีที่ใช้ในภาพเขียนสมัยรัตนโกสินทร์มักจะเป็นสีสด และหนักกว่าสมัยอยุธยา และคู่กับจิตรกรรมฝาผนังก็ยังมีภาพพระพุทธรูป หรือภาพชุดเล็กๆ เขียนบนผืนผ้า เป็นเรื่องพุทธประวัติ หรือชาดก ส่วนใหญ่นิยมวาดเป็นพระพุทธรูปประทับยืนอยู่ตรงกลาง มีพระสาวกประกอบ 2 ข้าง

ประณีตศิลป์

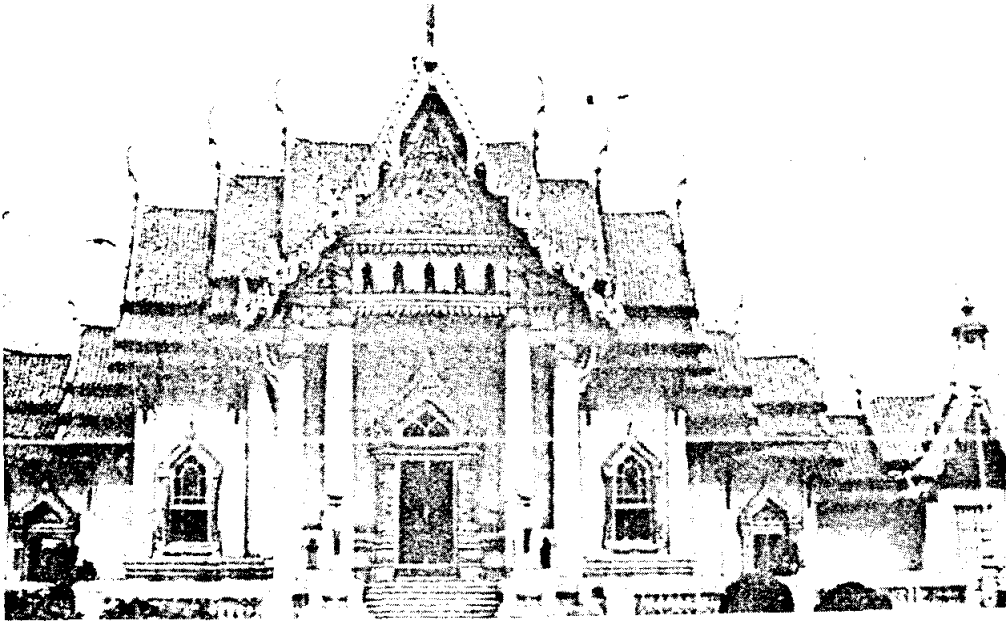
ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นประณีตศิลป์ปรากฏมากมาย ทั้งเครื่องใช้ภายในศาสนสถาน เครื่องประดับ เครื่องรูปพรรณ และเครื่องใช้สำหรับงานพิธี ลักษณะไม่ต่างจากสมัยอยุธยามากนักเพราะเป็นการสร้างของใหม่ขึ้นแทนที่ของเก่าที่ชำรุด หรือถูกทำลายไป ความมั่งคั่งของประณีตศิลป์สมัยรัชกาลที่ 1-3 พอจะเทียบเคียงกับสมัยอยุธยาได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 2 ซึ่งเป็นสมัยที่นาฏศิลป์เจริญสูงสุด จึงปรากฏการประดิษฐ์หัวโขน และหนังใหญ่ที่มีฝีมือประณีตอย่างยิ่ง

ส่วนเครื่องถ้วยชาม นิยมพวกเบญจรงค์ และเครื่องลายน้ำทอง สักมาจากเมืองจีนในสมัยรัชกาลที่ 2 มากที่สุด ต่อมาเมื่อไทยติดต่อกับชาวยุโรปมากขึ้น ก็นิยมสั่งเครื่องถ้วยชามมาจากประเทศต่างๆ ในทวีปยุโรป

อย่างไรก็ตามอาจกล่าวสรุปได้อีกว่า ในสมัยรัตนโกสินทร์นี้ประณีตศิลป์ ก็ยังคงมีมากมายหลายประเทศ เช่นเดียวกับสมัยอยุธยา คือ เครื่องไม้จำหลักสำหรับราชรถ พระแท่น เรือพระราชพิธี ธรรมาสัน ตู้พระธรรม ประติมากรรม และเครื่องตกแต่งโบสถ์พิธี เช่น ช่อฟ้า หน้าบัน และรูปจำหลักเป็นคน เทวดา และสัตว์ ประณีตศิลป์อีกอย่างหนึ่งก็คือเครื่องเงิน เครื่องถม เครื่องเขิน ลงรักปิดทอง และประดับมุก ได้แก่ ตู้หนังสือ ชั้น หีบ และปกสมุดข่อย และประติมากรรม เป็นต้น

ภาพที่ 1 เจดีย์โมลิบสอง

ภาพที่ 2 วัดเบญจมบพิตร

ภาพที่ 3 พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ศิลปสมัยรัตนโกสินทร์ที่ 5

ภาพที่ 4 พระพุทธรูปลักษณะเหมือนสามัญชน

พระพุทธรูปปางลีลา ศาสตราจารย์ ศิลป์ พีระศรี บั้น พ.ศ. ๒๕๐๐

ภาพที่ 5 จิตรกรรมฝาผนัง

เชิงอรอด : ศิลปสมัยรัตนโกสินทร์

เชิงอรอด : ศิลปสมัยรัตนโกสินทร์

1. เอลิซาเบธ ไลออนส์ “ศิลปสมัยรัตนโกสินทร์” นางจिरา จงกล ผู้แปล *ศิลปสมัยอุทอง สมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ ฉบับพิมพ์กรมศิลปากร* 2510, หน้า 69
2. เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน
3. สถานที่ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้สร้างพระบรมมหาราชวังนั้น แต่เดิมเป็นที่ซึ่งพระยาราชาศรีและบรรดาชาวจีนตั้งบ้านเรือนอยู่ จึงโปรดให้อพยพไปอยู่ บริเวณคลองวัดสามปลื้ม จนถึงคลองวัดสามเพ็ง
4. สมใจ นิมเล็ก “สถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว” *เอกทัศไทย ปีที่ 1* ฉบับที่ 5 พฤษภาคม 2520, หน้า 21
5. เอลิซาเบธ ไลออนส์ เรื่องเดิม, หน้า 70
6. เรื่องเดียวกัน, หน้า 22
7. วิทย์ พิณคันเงิน *ศิลปกรรมและการช่างของไทย* (พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2512) หน้า 137
8. ม.ร.ว.แสงสุรย์ ลดาวัลย์ *พระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียรสถานในพระบรมมหาราชวัง* (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2514), หน้า 10
9. สมใจ นิมเล็ก “จำหลักหินในงานสถาปัตยกรรม” *เอกทัศไทย ปีที่ 1* ฉบับที่ 6 มิถุนายน 2520, หน้า 78
10. ชมพูนุท พงษ์ประยูร (เรียบเรียง) *จิตรกรรมฝาผนัง ในประเทศไทย* กรมศิลปากรจัดพิมพ์ในงานแสดงวัตถุและภาพจิตรกรรมฝาผนังในอาคารหลังที่ 2 พ.ศ.2512, หน้า 30
11. ศิลป พีระศรี *วิวัฒนาการแห่งจิตรกรรมฝาผนังของไทย* มจ.สุภัทรทิศ ดิศกุล ทรงแปลฉบับพิมพ์กรมศิลปากร, หน้า 22
12. เรื่องเดียวกัน, หน้า 23
13. เอลิซาเบธ ไลออนส์, เรื่องเดิม, หน้า 81

พิมพ์ที่... สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง
Ramkhamhaeng University Press.